

Universiteit Utrecht

De Baan in Europa: Best Belangrijk?

Een onderzoek naar de relatie tussen arbeidsduur
en levensvoldoening.

Begeleiders Toegepaste Mirco-economie:

Prof. Dr. J.J. Schippers

Dr. J. D. Vlasblom

Wieteke Conen, Rozenstraat 15bis, 3511 BV, Utrecht, Tel: 030-2892413

Studentnummer: 0044547

Gebruikte landenafkortingen in figuren en tabellen:
(volgens Interinstitutionele Schrijfwijzer, 2004)

België	BE
Denemarken	DK
Duitsland	DE
Finland	FI
Frankrijk	FR
Griekenland	EL
Ierland	IE
Italië	IT
Luxemburg	LU
Nederland	NL
Oostenrijk	AT
Portugal	PT
Spanje	ES
Verenigd Koninkrijk	UK
Zweden	SE

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	3
Samenvatting	4
1. Inleiding.....	7
2. Welvaart versus Geluk.....	8
2.1 Overeenkomst en onderscheid tussen welvaart en geluk	8
2.2 Verkenning van geluk	9
2.2.1 Begrip geluk	9
2.2.2 Ontleding van geluk	10
2.2.3 Meten van geluk.....	12
2.2.4 Meting van geluk.....	12
3. Theorie: arbeidsduur en levensvoldoening	16
3.1 Arbeidsaanbodcurven en gelukscurven	16
3.2 Feitelijke en gewenst arbeidsaanbod.....	18
3.3 Hypothesen	19
4. Empirisch deel	21
4.1 Aanpak	21
4.2 Resultaten.....	21
4.2.1 Preferentieverschillen tussen landen?	22
4.2.2 Preferentieverschillen tussen leeftijdscategorieën?	26
4.2.3 Arbeidstijden van invloed op levensvoldoening?	28
4.2.4 Frictie tussen gewenste en feitelijke arbeidstijden	29
5. Conclusie	32
Literatuurlijst.....	34
Bijlagen	36
Bijlage 1	37
Bijlage 2	38
Bijlage 3	40

Samenvatting

De economische wetenschap houdt zich bezig met de behoeftebevrediging van mensen voorzover dat afhankelijk is van het omgaan met schaarse alternatief aanwendbare middelen. De enge interpretatie hiervan gaat enkel in op het materiële aspect. Uit onderzoek blijkt echter dat verhoging van dit materiële aspect van welvaart niet langer een substantiële bijdrage kan leveren aan levensvoldoening in (rijke) landen zoals Nederland (in verband met begrensde behoeften). Een ruim welvaartsbegrip omvat zowel materiële als immateriële zaken, waardoor bijvoorbeeld een afname van het materiële aspect en een toename van een immaterieel aspect (bv. vrije tijd) via hogere preferentie voor deze laatste toch kan leiden tot een hogere (persoonlijke) welvaart. Door de subjectiviteit dat het ruime welvaartsbegrip in zich draagt is het geen gemakkelijke opgave om dit begrip inhoud te geven. In deze scriptie is gebruik gemaakt en voortgeborduurd op kennis vergaard in onderzoek door sociologen naar levensvoldoening (de mate waarin iemand ‘overall’-oordeel over zijn leven als geheel positief uitvalt) om meer inzicht te krijgen in moeilijk vatbare subjectieve aspecten van welvaart. Hierin staat de relatie tussen arbeidsduur en levensvoldoening centraal en de probleemstelling luidt hierbij als volgt:

Welke vorm van feitelijke arbeidsduur, en deze ten opzichte van gewenste arbeidsduur, draagt het meest bij aan levensvoldoening voor werknemers uit verschillende leeftijdscategorieën in verschillende EU-landen?

Aan de hand van een tweetal datasets (Eurobarometers) uit 1985 en 2001 is getracht via een viertal hypothesen een antwoord te verkrijgen op bovenstaande probleemstelling. In eerste instantie is ingegaan op (verschil in) preferenties in verscheidene EU-landen:

Hypothese 1: *In sommige landen wordt minder waarde gehecht aan de productie van levensvoldoening via arbeid dan in andere landen*

- Een vergelijking van data uit 1985 met 2001 leert dat preferenties tijdgebonden zijn: in iets meer dan 15 jaar is er (in de tien landen die destijds al deel uitmaakte van de Europese Unie) een enorme verschuiving richting voorkeur voor parttimewerk opgetreden ten koste van fulltimewerk.
 - Anno 2001 bestaan er nog grote (statistisch significante; $\alpha=0.01$) verschillen tussen de (inmiddels vijftien) EU-landen onderling: Nederland, Zweden en het Verenigd Koninkrijk prefereren relatief weinig arbeidsuren en hechten veel waarde aan aspecten als vrije tijd, vrienden en uitgaan, waar landen als Griekenland, Portugal en Oostenrijk als tegenpolen fungeren en de baan een meer centrale rol toekennen in hun preferentiestructuur.
- ➔ De eerste hypothese wordt ondersteunt.

Een dergelijke exercitie is ook ondernomen met een onderscheid in leeftijdscategorieën:

Hypothese 2: *Jongere werknemers hechten minder waarde aan de productie van levensvoldoening via arbeid*

- Een vergelijking van data uit 1985 met 2001 vertoont geen duidelijke patronen
- De gegevens van 2001 laten een onduidelijk beeld zien: ten eerste geldt dat hoe *hog*er de leeftijd, hoe *hog*er de preferentie voor een parttimebaan (tegenstrijdig met hypothese); ten tweede wenst de groep 15 t/m 24 jarigen een significant *hog*er aantal arbeidsuren dan het gemiddelde over het totaal ($\alpha=0.05$) (tegenstrijdig); ten derde vertoont het belang van vrije tijd een duidelijk patroon in de vorm van een aflopend verloop met leeftijdscategorieën

(ondersteunend) en tenslotte kent aan het hebben van een goede baan enkel de leeftijdscategorie 35 t/m 44 jarigen een significant *lagere* waarde toe ($\alpha=0.01$) (onduidelijk).

→ De tweede hypothese wordt verworpen.

Vervolgens is getracht een verband te ontwaren tussen arbeidsduur en levensvoldoening.

Hypothese 3a: *Het aantal arbeidsuren is niet bepalend voor de mate van levensvoldoening.*

Hypothese 3b: *De bijdrage van arbeidsuren is bepalend voor de mate van levensvoldoening.*

- Parttimers ervaren geen hogere levensvoldoening dan fulltimers of vice versa. Ook een verdere opsplitsing (naar werknemers die tot 20 uur per week werken, 20 t/m 34 uur, 35 t/m 45 uur en meer dan 45 uur) leidt niet tot een pad dat in zijn algemeenheid meer 'levensvoldoening produceert' dan een ander. Het feitelijke aantal arbeidsuren is dus niet bepalend voor de mate van levensvoldoening.

→ Hypothese 3a wordt dus ondersteunt en hypothese 3b (vanzelfsprekend) verworpen.

Tenslotte is de frictie tussen gewenste en feitelijke aantal arbeidsuren en de relatie hiervan tot levensvoldoening onder de loep genomen.

Hypothese 4: *Hoe dichter het gewenste en feitelijke aantal arbeidsuren elkaar benaderen, hoe hoger de bijdrage aan levensvoldoening*

- Hiertussen blijkt inderdaad een significant verband te bestaan: wanneer het gat tussen gewenst en feitelijk aantal arbeidsuren groter dan een dagdeel is (4 uur) per week dan drukt dit een negatieve stempel op de levensvoldoening ($\alpha=0.01$). Voor (bijna) alle EU-landen zou dit overigens inhouden dat door middel van wens en werkelijkheid makkelijker verenigbaar te maken hier mogelijkheden liggen ter verhoging van de levensvoldoening.

→ Hypothese 4 wordt ondersteunt.

De beantwoording van de centrale probleemstelling wordt daarmee: feitelijke arbeidsduur an sich levert geen bijdrage aan levensvoldoening, feitelijke arbeidsduur ten opzichte van gewenste arbeidsduur draagt bij indien het gat tussen beide zo klein mogelijk is (bij meer dan 4 uur per week wordt de invloed op levensvoldoening negatief) waarbij verschillende leeftijdscategorieën geen duidelijk preferentiestructuur laten zien maar verschillende EU-landen wel.

Afhankelijk van de preferentiestructuur en hoe deze zich verhoudt tot de huidige situatie kan nagegaan worden welke beslissingen ten aanzien van (in dit geval) arbeidsduur het best bij een land passen. Daarmee blijft het terrein van een econoom, zij het dat deze zich meer toelegt op subjectieve aspecten dan deze veelal gewoon te doen is en wellicht dat in de toekomst aan een helderder beeld van (veranderende) wensen, hun verhouding tot de werkelijkheid en de invloed ervan op (de ruime variant van) welvaart bijgedragen kan worden.

“De menselijke gedragingen zijn steeds de drijvende kracht van alle economische processen, waarvan het voldoen aan menselijke begeerten steeds weer het einddoel is. Gegeven de natuurlijke voorwaarden voor de menselijke werkzaamheid, is iedere economische gebeurtenis de resultante van de daden van soms enkele, soms vele miljoenen mensen, iedere economische grootheid het product van meestal talloze menselijke handelingen, zoowel van de wetgevende en besturende overheid als van vele in meerdere of mindere mate gecoördineerde individuen en groepen.

Uit deze eenvoudige doch fundamentele waarheid volgt, dat in de wetenschappen, die de bestudeering der economische verschijnselen tot taak hebben, de mensch met zijn levensuitingen in het middelpunt van het wetenschappelijk onderzoek zal moeten staan. De economische wetenschappen zijn gedwongen, de menselijke gedragingen bij voortdurend in haar onderzoek te betrekken. Bij het verzamelen van feitelijk gegevens zullen zij de reacties van individuele mensen en vooral van mensengroepen niet mogen verwaarlozen; bij het zoeken naar de oorzaken der verschijnselen zullen zij regelmatig op menselijke handelingen als den beslissenden verklaringsgrond stuiten; haar raadgevingen voor de practijk zullen in hooge mate met den mensch en zijn eigenschappen rekening moeten houden; voorzoover zij de verschijnselen beoordelen zullen zij dit doen door hun beteekenis voor de menselijke welvaart na te gaan.”

Prof. Dr. P Hennipman, 1945

1. Inleiding

*"Je hoort vaak zeggen dat geluk niet zo te koop is,
maar geld doet wonderen en vooral als het een hoop is."*

- Wim Sonneveld

Uit deze uitspraak zou geconcludeerd kunnen worden dat Wim Sonneveld wel thuis was in de economische wetenschappen, aangezien hij zonder meer een relatie tussen meer geld en hoger nut aanwijst. En hoewel het jammer is om het te moeten zeggen: Neerlands bijzonder knap cabaretier/chansonnier sloeg hier de plank toch net even mis. Onderzoek (bijvoorbeeld Veenhoven & Timmermans (1998), Diener, Suh, Richard & Smith (1999)) laat namelijk zien dat er begrensde behoeften in het spel zijn: geld maakt gelukkig, maar alleen zolang het nodig is om in de eerste levensbehoeften te voorzien. Met: *'je hoort vaak zeggen dat geluk niet zo te koop is, maar geld doet wonderen maar niet meer als het een hoop is'* zou hij de werkelijkheid dichter benaderd hebben. Westerse rijke landen zoals Nederland zijn allang het station gepasseerd waarbij meer welvaart nog een substantiële bijdrage levert aan geluk. Wanneer de relevantie van activiteit ter bevordering van economische prestaties ligt in de bijdrage die het levert aan geluk en dat nog nauwelijks aan de orde is, moet dan niet méér omgezien worden naar terrein waar nog verbeterpunten liggen?

Op dit moment staan samen met mij vele jongeren aan de vooravond van een reis over een lang pad over de arbeidsmarkt. Deze jongeren hebben veelal de neiging zichzelf te kwellen met cruciale maar haast onbeantwoorbare vragen. De onvermijdelijke hoofdvraag is daarbij 'waar zou ik het gelukkigst van worden?' en deze vraag is weer onderverdeeld in verscheidene deelvragen. De bijdrage van financiële middelen aan geluk is een eerste stap in de richting van beantwoording. Een andere belangrijke vraag is het gewicht dat men wenst toe te kennen aan de baan binnen iemands leven. Het klassiek twintigste-eeuwse beschavingsideaal van de vaste baan als teken van zekerheid, geslaagdheid en vooruitzicht is in Nederland niet meer zoals het was. Voorheen was het bemachtigen van een vaste baan een belangrijke en begeerde *rite passage* in de persoonlijke arbeidsloopbaan van de gemiddelde Nederlander. De vaste baan fungeerde als een begerenswaardig boegbeeld van maatschappelijke geslaagdheid en bracht zelfs concurrentieel voordeel op de (altijd kritische) markt van relatievorming en partnerkeuze (Ester & Vinken, 2000). Dit beschavingsideaal heeft, in ons land althans, zijn beste tijd gehad. Het heersende motto lijkt hier steeds meer op 'ik leef niet om te werken, maar werk om te leven' aan te sturen. Vereiste om aan dit motto gehoor te geven is dat het gewenst aantal arbeidsuren realiseerbaar is en dus vertaald wordt in een zelfde aantal feitelijke arbeidsuren. De relatie tussen arbeidsduur en levensvoldoening zal in deze scriptie nader onderzocht worden, waarbij de hoofdvraag als volgt luidt:

Welke vorm van feitelijke arbeidsduur, en deze ten opzichte van gewenste arbeidsduur, draagt het meest bij aan levensvoldoening voor werknemers uit verschillende leeftijdscategorieën in verschillende EU-landen?

In hoofdstuk twee zal worden gestart worden met onderscheid maken tussen welvaart en geluk en een verkenning van het onderwerp "geluk". In hoofdstuk drie zullen de relaties tussen arbeidsduur en levensvoldoening op theoretische gronden worden geduid. In hoofdstuk vier zal dan aan de hand van een dataset van een speciale Eurobarometer de relaties zoals aangegeven in de probleemstelling nader onderzocht worden. In hoofdstuk vijf zal de vergaarde informatie uit de verschillende hoofdstukken gebundeld worden tot een conclusie.

2. Welvaart versus Geluk

In dit hoofdstuk zal getracht worden een beeld te vormen van de in deze scriptie gehanteerde begrippen welvaart en geluk. In eerste instantie zal het voor een econoom bevattelijke begrip welvaart in enge en ruime gezin toegelicht worden en tegenover het begrip geluk geplaatst worden. Hoewel de eerste pasjes op zeer onbekend (sociologisch) grondgebied, zal in dit hoofdstuk vervolgens getracht worden een beeld te schetsen van het begrip geluk en hieraan gerelateerde zaken die van belang zijn voor het beeld van waaruit de volgende hoofdstukken van deze scriptie geschreven zijn.

2.1 Overeenkomst en onderscheid tussen welvaart en geluk

De economische wetenschap houdt zich bezig met de behoeftebevrediging van mensen voorzover dat afhankelijk is van het omgaan met schaarse alternatief aanwendbare middelen. Welvaart is daarin de mate waarin mensen in hun behoeften voorzien. De enge interpretatie van dit begrip gaat enkel in op het materiële aspect. Zo wordt als indicator van welvaart van landen veelal het bruto binnenlands product (BBP) (totale bruto toegevoegde waarde die in een bepaald jaar binnen de landsgrenzen wordt gegenereerd) genomen. De berekeningswijze hiervan is in internationale richtlijnen vastgelegd, waardoor het vergelijken van landen mogelijk is. Productiegroei alleen geeft echter geen volledig beeld van de ontwikkeling van de welvaart, daar vrije tijd, milieu, gezondheid etc. ook doorwerken. Daarom wordt het BBP bijna altijd gebruikt in combinatie met andere indicatoren (CBS, 2002).

Dat welvaart draait om behoeftebevrediging impliceert in feite al een ruim welvaartsbegrip (en dit blijkt ook uit bovenstaande). Er hoort alles bij wat een mens van waarde acht en dus niet enkel de materiële kant. Bijvoorbeeld het omgaan met schaarse middelen zoals bij de afweging tussen arbeidstijd en vrije tijd: wanneer een individu meer vrije tijd een hogere waarde toekent dan meer uren arbeid, dan gaat de persoonlijke welvaart erop vooruit door te investeren in meer vrije tijd. Beslissingen die de persoonlijke welvaart beïnvloeden worden niet alleen individueel, maar ook collectief genomen (hierbij kan gedacht worden aan werknemers die in plaats van een loonsverhoging extra vakantiedagen eisen of beslissingen van de overheid betreffende voorzieningen voor de burgers). Welvaart is in deze ruime zin door de afhankelijkheid van het individuele oordeel een subjectief begrip geworden. Dit bemoeilijkt het vergelijken van individuen en landen aangaande welvaartsverschillen in ruime zin en het gericht onderzoek doen naar mogelijkheden tot verhoging van welvaart (want wat dien je immers te verbeteren?). Het is geen makkelijke en denkkelijk onmogelijke opgave om een totaalbeeld te verkrijgen door middel van verschillende indicatoren hieromtrent.

Een mogelijk alternatieve benadering van het verkrijgen van inzicht in het welvaartspeil en mogelijkheden tot verbetering is te vinden in een thema dat reeds tientallen jaren in sociologisch onderzoek op de agenda staat: geluk. Welvaart in ruime zin komt tot op zeker hoogte hiermee overeen. Welvaart is dus de behoeftebevrediging van mensen voorzover dat afhankelijk is van het omgaan met schaarse alternatief aanwendbare middelen, zowel materieel als immaterieel. De overeenkomst met geluk zal hier niet moeilijk te zien zijn. Ter illustratie: in het eerder aangehaalde voorbeeld tussen arbeidsuren en vrije tijd geldt dat wanneer men meer vrije tijd op een gegeven moment prefereert boven meer inkomen, dan gaat bij investering in meer vrije tijd de persoonlijke welvaart in ruime zin erop vooruit, of eigen geluk gaat erop vooruit, hoe je het ook wilt zeggen. Het begrip geluk is echter nog ruimer dan de ruime variant van welvaart. Geluk draagt namelijk ook bevrediging van behoeften in zich die onafhankelijk zijn van het omgaan met schaarse middelen, zoals behoefte aan gelijkheid (opheffing van discriminatie van vrouwen) en vrijheid. Ondanks deze discrepantie tussen reikwijdte van beide begrippen is het (mijns inziens) zeer wel mogelijk om resultaten gebaseerd op onderzoek

naar geluk te gebruiken om meer inhoud te geven aan inzicht in 'ruime' welvaart. Dit zou enkel dan gelden wanneer verbanden tussen geluk en behoeftebevrediging door schaarse alternatief aanwendbare middelen ter discussie staan.

Onderzoek naar geluk is een tak van sport die de sociale wetenschappen reeds geruime tijd beoefenen en is een gebied dat een prachtige aanvulling kan betekenen voor de economische wetenschap, in die zin dat het een mogelijkheid biedt om meer inzicht te krijgen in moeilijk vatbare subjectieve aspecten van welvaart (die wel degelijk van belang zijn bij besluitvorming). In deze scriptie zal voortgeborduurd worden op deze kennis vergaard in sociologisch onderzoek en dus zal de relatie tussen arbeidsduur en *geluk* centraal staan.

2.2 Verkenning van geluk

In deze paragraaf zal dieper ingegaan worden op het tot op heden nogal losjes gehanteerde begrip geluk. Wat wordt hier nu onder verstaan en wat kan men er mee? Om dergelijke vragen te beantwoorden is gebruik gemaakt van veelal informatie uit artikelen vervaardigd door prof.dr. Ruut Veenhoven, die met de kwalificaties professor 'social conditions for human happiness' aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, bijzonder hoogleraar humanisme aan de Universiteit Utrecht, directeur van de 'World Database of Happiness' en redacteur van het tijdschrift 'Journal of Happiness Studies' de aangewezen persoon lijkt te zijn om bevindingen van aan te nemen. In dit tweede deel van het hoofdstuk zal gestart worden met een uitleg rond het begrip geluk. Vervolgens worden verschillende theoretische modellen uiteengezet die bijdragen aan inzicht in de totstandkoming van oordelen over geluk. Daarna komt de meetbaarheid aan de orde, gevolgd door daadwerkelijke metingen en daarbij wordt aangegeven waardoor verschillen tot stand komen.

2.2.1 Begrip geluk

De term 'geluk' kan twee betekenissen hebben (waarbij de aantekening dat binnen die betekenissen nog verdere varianten te onderscheiden zijn). De eerste betekenis is 'goed leven' (waarbij men wel spreekt van 'objectief' geluk) en de tweede is 'prettig leven' ('subjectief' geluk). Hierbij is het belangrijk om aan te geven dat de term 'objectief' in eerste instantie verwijst naar degene die de toestand van het individu beoordeelt: in dit geval een buitenstaander die op grond van criteria kan beoordelen of iemand wel of niet gelukkig is. De tegenstelling 'subjectief' verwijst dan naar beoordeling door het individu zelf.

Het woordgebruik suggereert echter meer, namelijk dat objectief 'vastgesteld' geluk ook objectief 'goed' is en dat is natuurlijk niet noodzakelijkerwijs het geval. In de objectieve betekenis van 'goed leven' duidt 'geluk' meestal op een leven dat gunstig geacht worden, zodat geluk dan vaak synoniem is met maatschappelijk geslaagd zijn. Soms verwijst de term eerder naar moreel goed leven. In de subjectieve betekenis kan 'geluk' verwijzen naar kortstondige maar hevige ervaringen, waarbij in de psychologie kennelijk het woord 'topervaring' in zwang is geraakt. Meestal wordt echter bedoeld op duurzame satisfactie en dat is ook de vorm die in deze scriptie de centrale rol zal gaan spelen: geluk is dan synoniem met 'levensvoldoening' (Veenhoven, 1998).

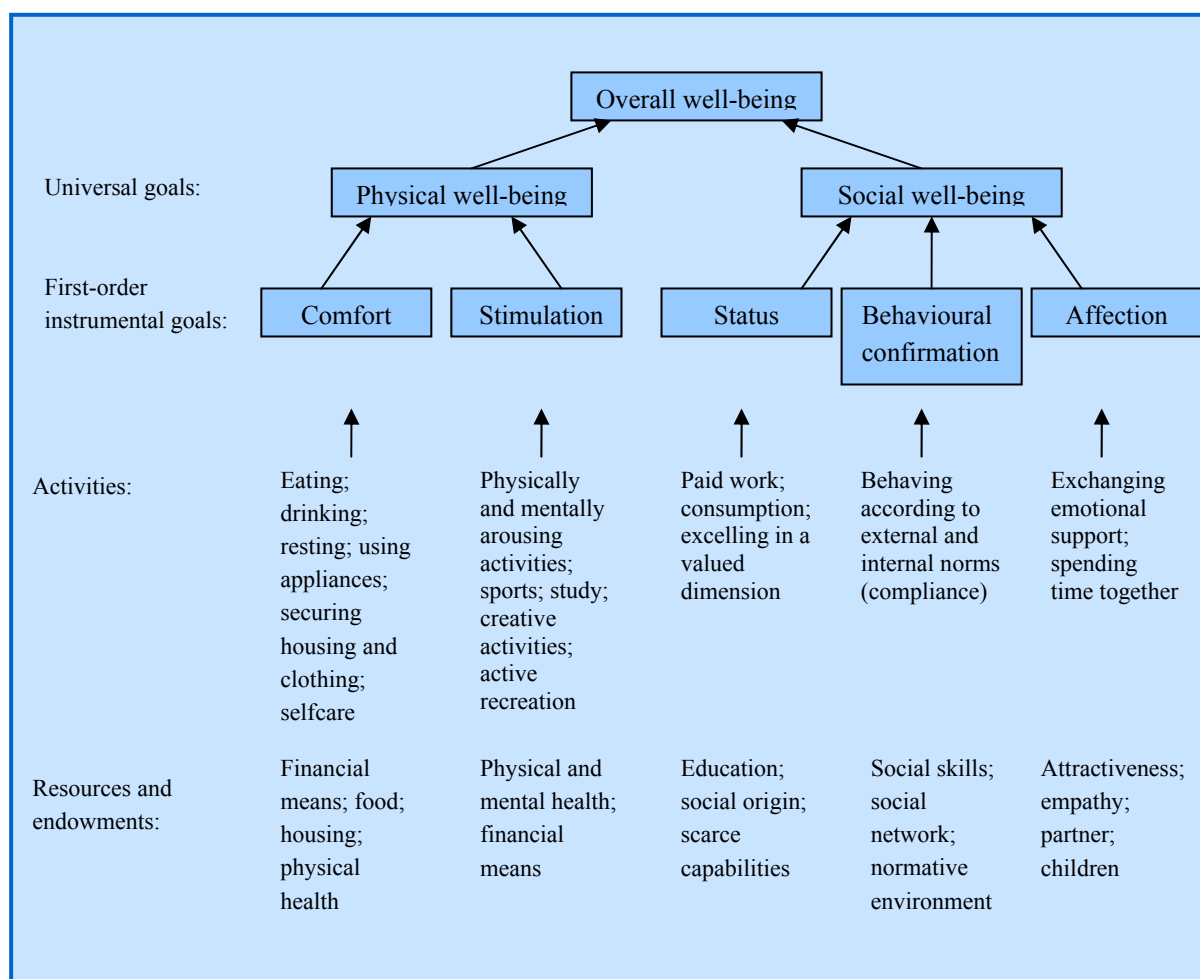
In deze betekenis is geluk te definiëren als: *de mate waarin iemands 'overall'-oordeel over zijn leven als geheel positief uitvalt* (Veenhoven & Timmermans, 1998). Hier geldt dan dus dat geluk per definitie iets is waarvan mensen zich bewust zijn; het is onmogelijk gelukkig te zijn zonder het te weten. Daarbij wordt geluk opgevat als een omvattend oordeel, waardoor het verschilt van oordelen over aspecten van het bestaan. Omdat het oordeel betrekking heeft op het leven als geheel, verschilt geluk ook van voldoening op specifieke levensgebieden. Om een voorbeeld te noemen: een hoge arbeidssatisfactie garandeert nog geen hoge levenssatisfactie, want onvrede over huwelijk en gezondheid kan arbeidsvoldoening overschaduwten. Het leven kent meerdere domeinen en in het overaloordeel tellen ook andere levensdomeinen mee.

2.2.2 *Ontleding van geluk*

Verscheidene wegen leiden tot meer inzicht in verschillende aspecten van levensvoldoening. In de laatste alinea van het vorige hoofdstuk werd al gezinspeeld op een verdeling die frequent gemaakt wordt om verschillende aspecten van levensvoldoening te analyseren is en dat is die in verschillende domeinsatisfacties. Hierover zeggen Alber & Fahey (2004) dat er geen consensus bestaat over de domeinen die opgenomen zouden dienen te worden, maar dat een analyse van 173 verschillende domeinnamen gebruikt in een groot aantal studies erin geresulteerd heeft dat de meeste kunnen worden ingedeeld binnen zes domeinen. Ook in Diener, Suh, Lucas & Smith (1999) wordt een onderverdeling gepresenteerd, nu in zeven verschillende domeinen, opgebouwd uit 'three decades of progress' en Van Bruggen (2001) onderscheidt eveneens zeven domeinen. Op basis van deze studies kan afgeleid worden dat familie & vrienden, gevoel deel uit te maken van (lokale) groep, emotioneel welzijn, gezondheid, persoonlijke veiligheid en werk met name bepalend zijn. In bijlage 1 is dit op schematische wijze weergegeven.

Het voordeel van een dergelijke indeling is dat het mogelijk wordt de focus volledig op een bepaald domein en haar relatie tot levensvoldoening te leggen. Het nadeel is echter dat het niet zegt hoe 'geluk tot stand komt'. Het is niet een kwestie van de verschillende domeinen optellen. Het probleem zit hem hier in de causaliteit, die zowel bottom-up als top-down kan verlopen. Komt het nu doordat mensen getrouwd zijn dat ze gelukkiger zijn, of zijn mensen die gelukkig zijn gewoon aantrekkelijker huwelijkskandidaten/ prettiger in het huwelijk? Komt het doordat mensen een leuke baan hebben dat ze gelukkiger zijn, of hebben mensen die gelukkig zijn meer plezier in hun baan? Deze verbanden lopen veelal in beide richtingen (Veenhoven, 1991).

Een andere insteek om meer inzicht te verkrijgen in levensvoldoening en welke sterk onderschreven wordt door Van Bruggen (2001) is via de sociale productiefunctietheorie. Deze theorie stelt dat mensen hun eigen levensvoldoening produceren door het trachten optimaliseren, binnen de restricties waarmee men te kampen heeft, van de twee universele doelen 'physical well-being' en 'social well-being'. Welke routes een individu daarin kan uitstippelen is schematisch weergegeven in figuur 2.1.

Figuur 2.1 *Schematische weergave van de sociale productiefunctietheorie*

Bron: Van Bruggen (2001)

Een voorbeeld helpt wellicht bij het lezen van dit schematisch overzicht (voor een uitgebreide uitleg: zie hoofdstuk drie in Van Bruggen (2001)). Stel dat persoon X heel veel levensvoldoening via 'status' verwerft omdat deze een eigen bedrijf tientallen jaren met veel plezier en goed gevolg geleid heeft. Nu wordt X een dagje ouder en de zoon/ dochter wil en kan het overnemen en zo geschiedt. Nu is het waarschijnlijk dat als vanaf dat moment voor persoon X de productie van 'affection' en 'behavioural confirmation' relatief gemakkelijker ('goedkoper') te realiseren is, deze zal overstappen op deze vorm van productie. Ook kan X ervoor kiezen om opnieuw in 'status' te investeren, via bijvoorbeeld vrijwilligerswerk. Dit is volledig afhankelijk van restricties (is persoon X bijvoorbeeld nog fit genoeg voor het gewenste vrijwilligerswerk?) en de persoonlijke voorkeuren aangaande via welke route levensvoldoening geoptimaliseerd kan worden. Voor de zoon/ dochter die de positie heeft overgenomen, geldt dat deze juist meer input richting de relatief goedkopere productie van 'status' en 'behavioural confirmation' (via werk) zou kunnen schuiven. Het kan natuurlijk ook zo zijn dat de heer of dame in kwestie denkt een hogere productie van levensvoldoening te genereren door de functie te gebruiken om voor zichzelf meer vrije tijd te creëren via organisatiestructuurverandering en te besteden aan productie via 'affection'. Iedereen kan dus op geheel eigen wijze invulling geven aan de manier waarop hij/ zij levensvoldoening wenst te produceren. De 'productie' van geluk kan op velerlei manieren geschieden, al naar gelang bepaalde manieren van 'productie' voor een individu openstaan en daarbinnen zal het individu proberen te kiezen via de 'goedkoopste' manier aan geluk bij te dragen.

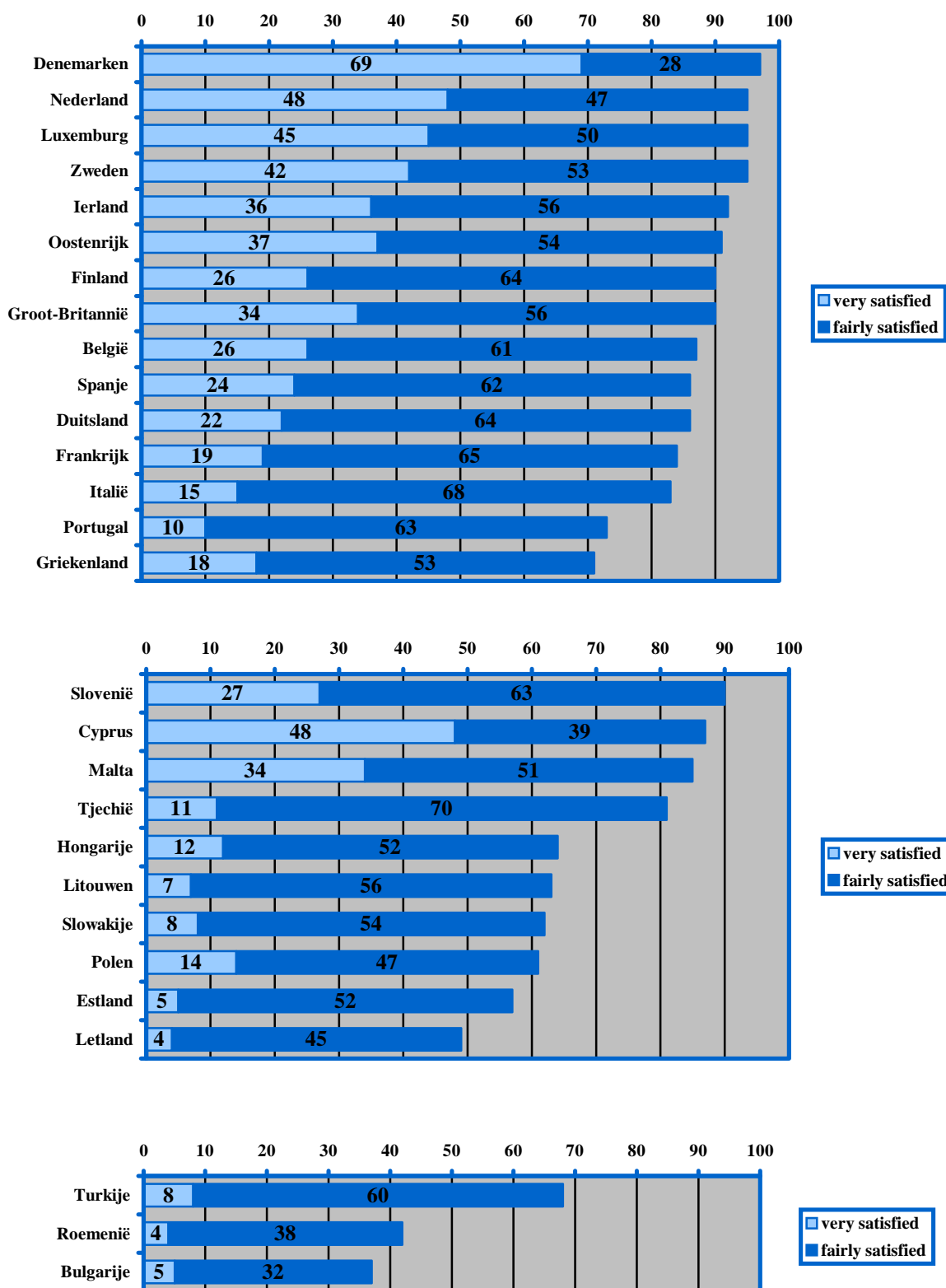
2.2.3 Meten van geluk

Subjectief geluk in principe bijzonder gemakkelijk te meten is: vraag de betrokkene ernaar. Dit is overigens ook meteen de enige manier, aangezien (vooralsnog) aan de buitenkant niet goed te zien is wat iemand van het leven vindt. Het meten van geluk geschiedde in het verleden via (achteraf gezien nogal omslachtige) indirecte methoden, zoals diepte-interviews. De vraag aan de betrokkene om een oordeel te geven over het eigen leven als geheel bleek echter dezelfde informatie op te leveren. Sindsdien wordt in grootschalig enquêteonderzoek vaak gevraagd naar levensvoldoening. Een gangbare vraag luidt als volgt: ‘Alles bij elkaar genomen, hoe gelukkig zou u zeggen dat u bent? Zeer gelukkig, redelijk gelukkig, niet zo gelukkig of ongelukkig?’ (Veenhoven & Timmermans, 1998). In Nederland wordt die vraag over het algemeen positief beantwoord (in paragraaf 2.4 zal dit voor meer landen getoond worden).

Aanvankelijk werden resultaten uit dergelijke onderzoeken niet zomaar aangenomen. Deze pakten bijzonder positief uit en daarom moesten er wel meefouten (dan wel vals bewustzijn) in het geding zijn. Onderzoek heeft die twijfels echter niet bevestigd. Antwoorden van mensen over vragen betreffende levensvoldoening blijken redelijk consistent door de tijd en niet al te zeer beïnvloed door sociale wenselijkheid. Bovendien zijn gelukkige mensen niet alleen tevreden, ze zijn ook opgewekt. Daarnaast zijn er ook bedenkingen geweest bij het vergelijken van antwoordpatronen tussen landen. Hebben woorden als ‘geluk’ en ‘tevredenheid’ in verschillende landen geen andere betekenis? Is de response vertekening in het ene land niet sterker dan in het andere? Is het begrip geluk geen uniek westerse voorstelling? Bij nader onderzoek blijkt dat allemaal niet of nauwelijks het geval. Tenslotte werd veel van de twijfel weggenomen toen ook in niet-westerse landen geluksonderzoek van de grond kwam en daar bleken dezelfde vragen wel de verwachte negatieve antwoorden op te leveren. (Veenhoven (1984), Veenhoven & Timmermans (1998)). Geluk valt al met al redelijk te meten door er naar te vragen en de antwoorden op overeenkomstige vragen naar geluk kunnen worden vergeleken tussen landen.

2.2.4 Meting van geluk

In figuur 2.2 is een overzicht te zien van een meting van levensvoldoening in verscheidene landen zoals gepresenteerd in Delhey (2004) (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions). De landen in de ‘oude’ Europese Unie scoren allemaal netjes op hun geluksrapport. Dergelijke scores zijn redelijk constant in Westerse landen (Fahey, Layte, Smith, Whelan & Fisher, 2003) en kennelijk is er nog wel wat werk aan de winkel voor enkele landen, zoals enkele van de tien lidstaten die per 1 mei toegetreden zijn. Deze zijn niet allemaal even gelukkig. Dat geldt trouwens al helemaal voor Roemenië en Bulgarije die op het lijstje staan van eventueel toekomstige lidstaten.

Figuur 2.2 *Levensvoldoening in (eventueel toekomstig) Europese landen*

Bron: Delhey, 2004

Duidelijk is dus dat er verschillen aanwijsbaar zijn in levensvoldoening, maar waardoor komt dat nou? Zoals in de inleiding al kort werd aangestipt verloopt de relatie tussen welvaart en geluk via de wet van afnemende meeropbrengsten. De landen die in figuur 2.2 laag scoren, zijn veelal landen die op dat gebied nog niet het ‘omslagpunt’ bereikt hebben; zij bevinden zich nog op een stijgende lijn waar meer inkomen nog wel degelijk bijdraagt aan levensvoldoening. Dus in het cluster van arme landen is een opgaande lijn zichtbaar, die duidt op een sterk verband tussen welvaart en geluk, maar bij het cluster van rijke landen is dit nog nauwelijks als reden aan te merken (Den Breejen, 1997).

Dat Nederlanders iets gelukkiger zijn dan bijvoorbeeld Duitsers, Britten en Belgen kan niet door (de enge variant van) welvaart verklaard worden, maar heeft te maken met de vrijheid die mensen in een land ervaren. Het gaat dan niet om politieke vrijheid maar vooral om vrijheid in de privé-sfeer. De voornaamste toename van geluk blijkt samen te gaan met de mogelijkheid om je eigen leven te leiden. De mogelijkheid om te kiezen voor je eigen partner, geloof, politieke overtuiging, werk, vrijetijdsbesteding etcetera. De mate van geluk is dus het grootst in een geïndividualiseerde samenleving, waarin iedereen zijn talenten en wensen kan optimaliseren (Van Soest, 2000). Een land als Japan (niet in figuur 2.2) kent een hoge welvaart maar stoelt daarentegen op sterke familiale en andere collectieve banden en er blijkt causaliteit te zijn hiertussen en het feit dat ze hun leven lager waarderen (Bergsma, 2000).

De keerzijde van een vrije samenleving is, jawel, dat het vele keuzes met zich meebrengt. Mensen die verstrikt raken in het scala van kansen en mogelijkheden of die gewoon slecht kunnen kiezen hebben het moeilijk in een dergelijke samenleving. Het is dan misschien ook weinig verwonderlijk dat in Nederland studenten bijvoorbeeld wat minder gelukkig zijn dan de rest van de bevolking. Zij zijn op zoek naar een manier van leven die bij hen past en lopen daarbij ook regelmatig blauwe plekken op. Met vallen en opstaan ontdekt men wat men wel en niet kan en wil (Bergsma, 2000). *Grosso modo* leren mensen hier echter door school en opvoeding zelfstandig denken en handelen.’ (Van Deijl, 1999). De nadelen van al die keuzeproblemen worden ruimschoots gecompenseerd door de voordelen van een beter passend levenspatroon. Een meerkeuzemaatschappij maakt mensen door de bank genomen dus gelukkiger. De essentie hiervan ligt in het feit dat men kan ontsnappen uit situaties die hen niet bevallen. Als iemand niet op kan schieten met de baas, kan ander werk gezocht worden. Als iemand ongelukkig getrouwd is, kan hij/zij scheiden.

In deze laatste zin zit stiekem alweer een ander aspect dat bijdraagt aan geluk: gelijkheid. Mensen voelen zich er beter bij naarmate de inwoners elkaar meer als gelijke erkennen. Daarmee wordt niet aan inkomensgelijkheid gerefereerd (want dit blijkt nauwelijks mee te spelen), maar gelijkheid in de zin van zo min mogelijk standsverschillen en gelijkheid tussen man en vrouw. Oftewel: hierin is de emancipatie voor de vrouw heel belangrijk geweest (Den Breejen, 1997). Het betekende meer kansen om zichzelf te kunnen zijn en dat rendeert in termen van geluk (zowel voor de man als voor de vrouw overigens, (Bergsma, 2000)).

Levensvoldoening is hoger onder mensen die betaald werk verrichten. Huisvrouwen zijn overigens niet minder gelukkig en ook pensionering doet geen afbreuk (Veenhoven, 1996). Werkloosheid drukt echter een enorme (negatieve) stempel op iemands geluk. Niet eens zozeer omdat het inkomen er niet beter op wordt, maar met name door het niet-financiële leed dat het brengt (Frey en Stutzer (2002), Oswald (1997)).

Verder is levensvoldoening gerelateerd aan de aanwezigheid en kwaliteit van relaties. In Westerse landen is de partner belangrijker dan de contacten met familie en vrienden. In alle moderne naties beleven alleenstaanden gemiddeld minder geluk aan het leven dan koppels (dit verschil is trouwens groter dan het verschil in levensvoldoening tussen arm en rijk) (EOS-magazine, 2000). Studies in Westerse landen wijzen uit dat kinderen hier niet bijdragen, maar als er kinderen zijn is geluk wel weer sterk gerelateerd aan de kwaliteit van het contact met kinderen.

Tenslotte spelen uiteraard ook nog persoonlijke kenmerken mee. Levensvoldoening is hoger onder hen die in goede fysieke gezondheid verkeren en veel energie hebben. De gelukkigen onder ons delen veelal ook kenmerken van goede mentale gezondheid en psychische veerkracht. Intelligentie lijkt daarentegen weinig gerelateerd te zijn aan levensvoldoening.

Dit overzicht zou zo lang gemaakt kunnen worden als gewenst, maar vermoedelijk is met deze aspecten een redelijk beeld geschetst van de totstandkoming van levensvoldoening. In het volgende hoofdstuk zal de koppeling gemaakt worden van arbeidstijden aan levensvoldoening.

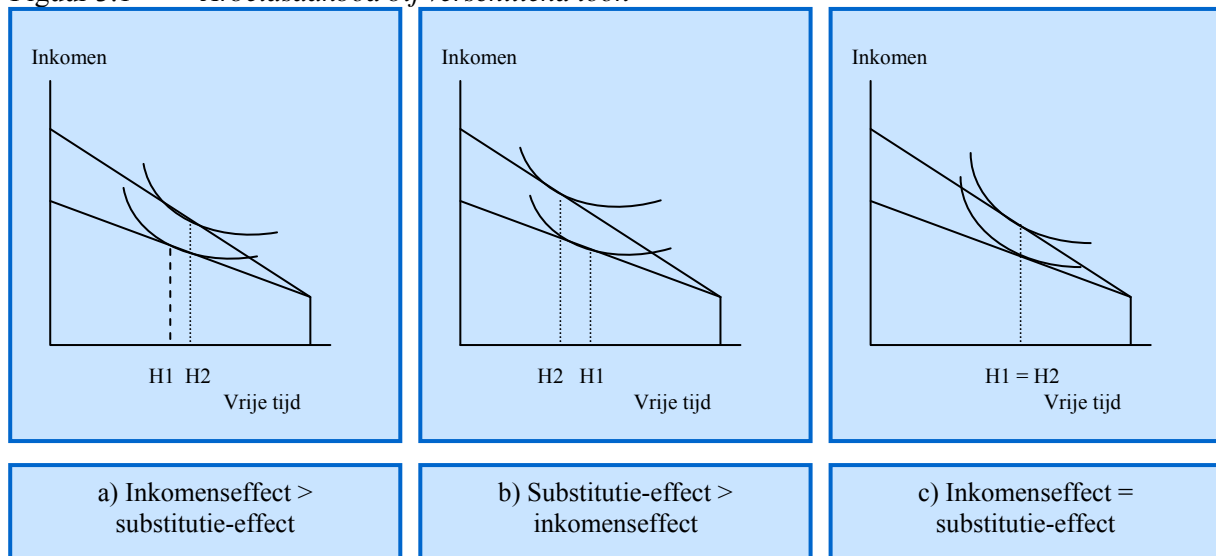
3. Theorie: arbeidsduur en levensvoldoening

Een mens heeft per dag 24 uur tot de beschikking binnen welke geluk geproduceerd kan worden. Indien men besluit zich zwaar op arbeid toe te leggen, kan dit via ‘status’ en ‘behavioural confirmation’ in de sociale productiefunctietheorie zeer wel bijdragen aan hogere levensvoldoening via ‘social well-being’. Bovendien zal via ‘comfort’ ook ‘physical well-being’ erop vooruitgaan. Je kunt je echter afvragen of dit de beste oplossing is om je geluk te produceren. Andere bronnen en activiteiten die leiden tot hoger ‘social well-being’ via ‘affection’ zullen (te) weinig aandacht krijgen en negatieve effecten op ‘physical well-being’ via (negatieve) ‘stimulation’ zijn ook niet ondenkbaar. Afhankelijk van op welke manier een individu denkt het best te kunnen ‘produceren’ en de mogelijkheid te switchen die degene daarin heeft, zullen verschillende paden gekozen worden binnen het productiefunctieraamwerk. In dit hoofdstuk zal arbeidsaanbod aan geluk gekoppeld worden. Hierbij zal in de eerste paragraaf ingegaan worden op theorie rond de totstandkoming van arbeidsaanbod en worden arbeidsaanbodcurven omgezet in gelukscurven. In paragraaf twee zal het verschil tussen feitelijk en gewenst arbeidsaanbod en de vertaling hiervan naar de bijdrage van meer of minder geluk vormgegeven worden. Paragraaf drie zal een overzicht geven van hypothesen die hieruit afgeleid kunnen worden en het pad effenen naar het empirisch onderzoek dat in het volgende hoofdstuk vier uiteengezet zal worden.

3.1 Arbeidsaanbodcurven en gelukscurven

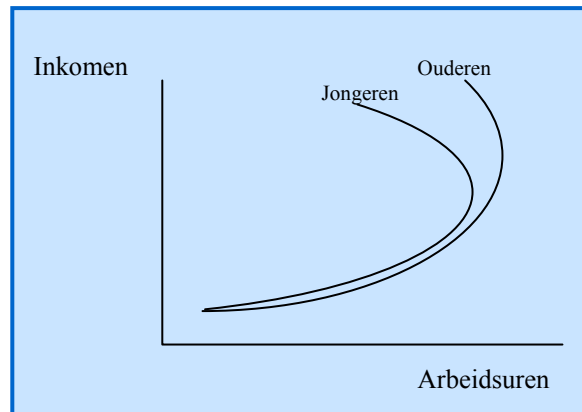
Het is gebruikelijk om bij arbeidsmarktvragestukken veel waarde te hechten aan zowel het aantal uren arbeid, als het loon dat iemand daarvoor ontvangt. Dit vormt dan ook de kern van theorie rond het aanbod van arbeid zoals in onderstaande figuur 3.1 weergegeven wordt (zie bijvoorbeeld: Bosworth, Dawkins & Stromback, 1996). Een loonsverhoging kan ertoe leiden dat iemand minder gaat werken door een sterker inkomenseffect dan substitutie-effect (a), of dat iemand meer gaat werken doordat hij door iets meer te werken opeens veel meer verdient, dus tegengesteld aan voorgaande (b), of beide effecten heffen elkaar precies op (c). Dit is dus afhankelijk van het verloop van bijbehorende nutscurven die per individu verschillend zijn.

Figuur 3.1 *Arbeidsaanbod bij verschillend loon*

Individueen hebben verschillende prioriteiten hierin. Wanneer jongeren vrije tijd meer waarde zijn gaan toekennen ('ik leef niet om te werken, maar werk om te leven') zal bij hen eerder het inkomenseffect overheersen. Dergelijke voorkeuren bepalen een verschillend verloop van de indifferentiecurven, waardoor het uiteindelijke arbeidsaanbod er anders uitziet. Wanneer ervan uitgegaan wordt dat een aanbodscurve een 'backward-bending' verloop kent (Pindyck & Rubinfeld, 2001) dan kan het verschil in preferenties aanbodscurven opleveren zoals weergegeven in figuur 3.2.

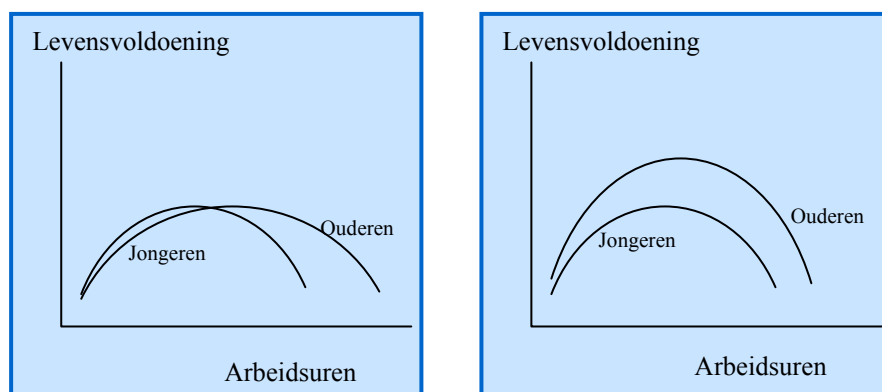
Figuur 3.2 *Mogelijk verloop aanbodscurven van jongeren en ouderen*

Deze verdeling in jongeren en ouderen op basis van een kentering in het denken betreffende de rol van arbeid is, het moge duidelijk zijn, niet de enige onderverdeling die verschillende arbeidsaanbodscurven kan veroorzaken. In Alber & Fahey (2004) wordt een overzicht gegeven wat verschillende 'oude' EU-landen en de tien lidstaten die in mei toegetreden zijn als belangrijkste ingrediënten beschouwen voor een goed leven (Vraag: Not everybody has the same idea about what the necessities for a good life are. Please tell me if each of the following is absolutely necessary for leading a good life?). Alleen Zweden en Nederland geven hierop als antwoord dat het allerbelangrijkste voor hen vrije tijd is. Het is dus niet ondenkbaar dat verschillende landen ook verschillende patronen laten zien in het verloop van arbeidsaanbodscurven op basis van verschillen in heersende voorkeuren.

Wanneer ongeacht welke arbeidsaanbodcurve omgezet wordt naar een gelukscurve zal de levensvoldoening in eerste instantie stijgen met het aantal arbeidsuren (afnemende meeropbrengsten) totdat het punt bereikt wordt dat meer vrije tijd geprefereerd wordt boven meer arbeidsuren (het omslagpunt in figuur 3.2) en vanaf dat punt zullen meer arbeidsuren juist de levensvoldoening doen verminderen.

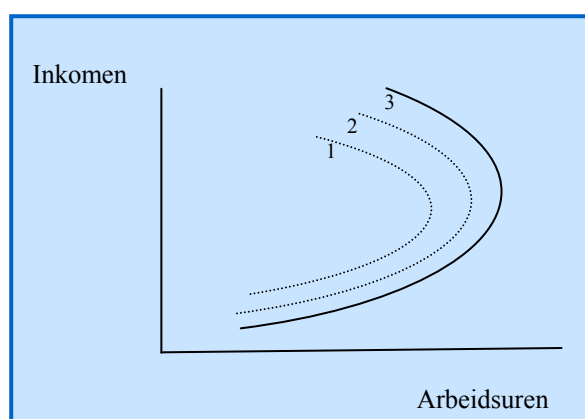
Om op het voorbeeld van ouderen en jongeren terug te komen: hoe verhouden deze twee gelukscurven zich tot elkaar? Een eerste mogelijkheid om dit te zien is dat ze volgens hun eigen preferenties het meest geschikte pad door de productiefunctie zoeken. Jongeren investeren meer in doelen die arbeidsgerelateerd zijn (via bijvoorbeeld meer investeren in sociale relaties en het fysieke en mentale behoud door minder te werken) en ouderen verwerven geluk via andere wegen. Maar het resultaat in levensvoldoening is daarbij uiteindelijk HETZELFDE. Dus hoewel de jongere minder werkt, richt hij zijn leven dusdanig in dat dezelfde mate van geluk geproduceerd wordt. Dat is een mogelijkheid. Het is echter ook mogelijk dat het ene pad efficiënter is dan het andere en dus zorgt voor een HOGERE levensvoldoening. Deze twee mogelijkheden zijn grafisch weergegeven in figuur 3.3.

Figuur 3.3 *Mogelijk verloop gelukscurven*

Aan de linkerzijde is dus de mogelijkheid weergegeven dat jongeren en ouderen op eigen wijze invulling geven aan hun preferenties maar daarbij dezelfde mate van levensvoldoening produceren. Bij resultaten zoals in de rechterfiguur zou het erop neer komen dat de wijze waarop ouderen hun pad uitstippelen en het gewicht dat zij toekennen aan arbeid resulteert in een hogere levensvoldoening. In dat geval zou het wijs zijn als jongeren gewoon in de voetsporen treden van de oudere garde.

3.2 Feitelijke en gewenst arbeidsaanbod

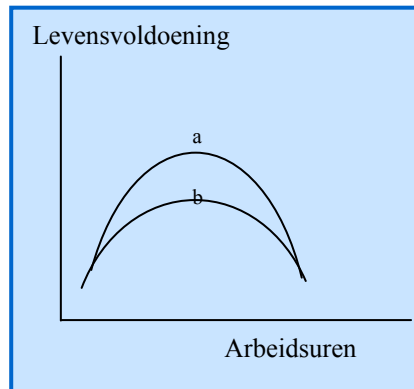
In het bovenstaande is er steeds vanuit gegaan dat wensen ook omzetbaar zijn in een bijbehorende werkelijkheid (daar leefden we nog in een soort sprookjesland). Het kan best zo zijn dat een aantal individuen in een land echt heel graag 7,2 uur per dag zouden willen werken, maar dat alle werkgevers dat zo'n belachelijk aantal vinden en dat ze massaal zeggen dat je 8 uur kan komen werken en anders maar niet. Dan zit je als individu mooi met de gebakken peren. Nog vervelender wordt het wanneer je nog liever 7 uur per dag zou willen werken.

Figuur 3.4 *Feitelijk versus gewenst arbeidsaanbod*

In figuur 3.4 is het verschil in feitelijk en gewenst aantal arbeidsuren grafisch weergegeven. Curve 3 geeft het aanbod weer dat ontstaan is, maar curve 2 en 1 zouden het gewenste arbeidsaanbod zijn. Dus wanneer mensen meer banen krijgen waarbij gewenste uren ook daadwerkelijk omgezet worden in feitelijk aantal uren, neemt de afstand tussen bijvoorbeeld curve 2 en 3 af. Het is echter wel waarschijnlijk dat een groter verschil tussen de twee de levensvoldoening negatief beïnvloedt. Kennelijk denken de mensen bij curve 1 dat hun geluk hoger wordt als ze minder werken, anders zouden ze niet wensen dat ze minder arbeidsuren hadden. Een verschil als tussen feitelijk aantal uren 3 en gewenst aantal uren 2 in figuur 3.4 zal resulteren in een gelukscurve a in figuur 3.5, en een groter

verschil als tussen 3 en 1 in figuur 3.4 zal de levensvoldoening niet ten goede komen en resulteren in de lagere gelukcurve b in figuur 3.5

Figuur 3.5 *Levensvoldoening bij verschillende discrepanties tussen feitelijk en gewenst aantal uren*

3.3 Hypothesen

Alvorens in hoofdstuk vier van start te gaan met het empirisch deel, zal in deze paragraaf nog kort in beeld worden gebracht hoe de gedachtegang verloopt. De probleemstelling zoals geformuleerd in de inleiding luidt:

Welke vorm van feitelijke arbeidsduur, en deze ten opzichte van gewenste arbeidsduur, draagt het meest bij aan levensvoldoening voor werknemers uit verschillende leeftijdscategorieën in verschillende EU-landen?

Ten eerste werd in paragraaf 3.1 het verband geschetst tussen verschillende preferenties die leiden tot verschillende arbeidsaanbodcurven. Voortkomend uit een kentering in het aankijken tegen de positie van een baan in iemands leven luiden hypothesen 1 en 2 als volgt:

Hypothese 1: *In sommige landen wordt minder waarde gehecht aan de productie van levensvoldoening via arbeid dan in andere landen*

Hypothese 2: *Jongere werknemers hechten minder waarde aan de productie van levensvoldoening via arbeid*

In de productie van levensvoldoening zijn meerdere wegen te bewandelen, dus of dit nu via arbeid verloopt of via andere wegen maakt niet uit voor de mate van levensvoldoening (iedereen vult dit op geheel eigen wijze in) (figuur 3.3, links).

Hypothese 3a: *Het aantal uren is niet bepalend voor de mate van levensvoldoening.*

In de productie van levensvoldoening zijn meerdere wegen te bewandelen, maar de ene weg is efficiënter in gebruik dan de andere (figuur 3.3, rechts).

Hypothese 3b: *De bijdrage van arbeidsuren is bepalend voor de mate van levensvoldoening.*

Hypothese 3a en 3b zijn niet bepaald complementair dus een van hen zal uiteindelijk sowieso het veld moeten ruimen.

Tenslotte werd in figuur 3.4 en 3.5 het verband tussen feitelijk en gewenst aantal uren weergegeven en de invloed die discrepanties hierin hebben op levensvoldoening, waaruit hypothese 4 voortvloeit.

Hypothese 4: *Hoe dichter het gewenste en feitelijke aantal arbeidsuren elkaar benaderen, hoe hoger de bijdrage aan levensvoldoening*

Met de verkenning van levensvoldoening in hoofdstuk twee en de theoretische link in dit hoofdstuk lijkt het pad geëffend om in het volgende hoofdstuk te bezien wat empirisch onderzoek hierover te zeggen heeft.

4. Empirisch deel

Voorafgaand aan de resultaten aangaande de vier hypothesen die in paragraaf twee stapsgewijs doorlopen zullen worden (en die tezamen een antwoord zullen bieden op de probleemstelling), wordt in de volgende paragraaf allereerst ingegaan op de fundering waarop dit empirisch onderzoek opgezet is.

4.1 Aanpak

Met de betekenis van geluk in de zin van subjectieve levensvoldoening, de betekenis zoals gebezigd in deze scriptie en die reeds is geïntroduceerd in het tweede hoofdstuk, wordt aangesloten op het spraakgebruik in social indicators research, waar de termen 'happiness' en 'life-satisfaction' als equivalent gehanteerd worden (Veenhoven, 1998). Zo ook geldt dit voor de in dit hoofdstuk verwerkte Eurobarometers, waarin de vraag naar 'life-satisfaction' is opgenomen. Eurobarometers (EBs) bevatten naast deze meting van levensvoldoening velerlei andere variabelen en in deze scriptie is met name data uit EB 56.1 door Thomas Christensen uit 2001 opgenomen, aangezien deze zowel van recente datum is, als dat het een duidelijke tweedeling heeft in vragen naar feitelijke en gewenste arbeidsomstandigheden. Deze data zal indien mogelijk bekeken worden naast informatie uit 1985 zoals opgenomen in EB 23 door J.R. Rabier. Aan de hand van deze datasets zal in dit hoofdstuk getracht worden via de in het voorgaande hoofdstuk opgestelde hypothesen een antwoord te verkrijgen op de centrale probleemstelling.

In bijlage 2 is de omvang van beide steekproeven weergegeven en gespecificeerd voor de afzonderlijke landen. Zowel volledige omvang als omvang van de werkzame beroepsbevolking is vermeld, aangezien een deel van de hypothesen enkel dat deel van de steekproef behelst. Onder werkzame beroepsbevolking zijn alle personen gerekend tussen de 15 en 64 jaar die ten minste 12 uur per week werken (CBS, 2004). In de dataset EB 56.1 zijn een aantal uitzonderlijke waarden gevonden. Uitzonderlijk aangezien ze erg veel gewerkte uren, dan wel gewenst aantal uren per week vermelden, soms zelfs meer dan mogelijk is. In bijlage 2 is daarom ook aangegeven welke observaties uit de dataset zijn gehaald bij aanvang inclusief de vermelding hoeveel uren werden aangegeven door de respondent. Daarbij zijn sowieso alle observaties verwijderd die meer dan 168 uur ($24 \cdot 7$) per week laten noteren. Daarnaast is aangehouden dat een mens toch tenminste 5 uur per nacht slaap nodig heeft, dus daarmee is een (enigszins arbitraire) bovengrens opgesteld van 133 uur.

Met behulp van de (gemodificeerde) datasets kan een filtering van respons aanvragen die de totale dataset uitsplitst naar onder andere voorkeuren van landen en leeftijdscategorieën en kan gezien worden of hieruit statistisch significante verschillen naar voren komen. Vervolgens zal het verband tussen (gewenste en) feitelijke arbeidsduur en levensvoldoening op een zelfde manier doorgelicht worden. (Indien verdere nuanceringsen betreffende de aanpak gewenst geacht leken, zijn deze in de volgende paragraaf verwerkt.)

4.2 Resultaten

De preferenties van landen en leeftijdscategorieën zullen gepresenteerd en getoetst worden in respectievelijk subparagraaf één en twee, subparagraaf drie doet dit voor de relatie tussen arbeidsduur en levensvoldoening en subparagraaf vier tenslotte voor de relatie tussen frictie in gewenste en feitelijke arbeidsduur en levensvoldoening. De opgebouwde informatie uit zowel het theoretische deel en dit empirische deel zullen meegenomen worden naar de conclusie in het afsluitende hoofdstuk vijf.

4.2.1 Preferentiever verschillen tussen landen?

In deze eerste subparagraaf zal nagegaan worden of er verschillende patronen bestaan tussen EU-landen in heersende voorkeuren op het gebied van arbeidsduur. Er zal gestart worden met een vergelijking tussen preferenties van landen in 1985 en dezelfde landen in 2001. Aangezien de Europese Unie in 1985 uit 10 lidstaten bestond, is enkel voor deze landen deze vergelijking mogelijk. Vervolgens zullen de gegevens omtrent arbeidsduurpreferenties uit 2001 voor 15 lidstaten uitgewerkt worden.

In figuur 4.1 is de vergelijking van de 10 lidstaten uit 1985 met 2001 op schematische wijze weergegeven wat betreft gewenst aantal uren. De indeling is gebaseerd op welke het CBS voor arbeidsduur per week hanteert en deze valt uiteen in 12 tot 20 uur, 20 t/m 34 uur, en 35 uur en meer. Parttime houdt daarbij in dat een persoon in een gemiddelde of normale werkweek minder dan 35 uur werkt, bij fulltime is dit 35 uur per week of meer (CBS, 2004). Aangezien in de dataset van EB 23 enkel de categorie 'tot 20 uur' aanwezig is, is deze eerste categorie bij vergelijking tussen data uit 1985 en 2001 verruimt. In de rest van dit hoofdstuk zal dit blijven gebeuren indien 1985 vergeleken wordt met 2001. In alle andere gevallen zullen voor berekening van de arbeidsduur alleen die personen gerekend worden die tenminste 12 uur per week werken. De Nederlandse Arbeidstijdenwet geeft een maximum op van 45 uur per week, vandaar dat ook daar een grens is aangebracht, om een indruk te krijgen van het percentage mensen dat 'extreem' veel werkt.

Figuur 4.1 Gewenst aantal arbeidsuren in 10 EU-landen, 1985 en 2001

Land	België		Duitsland		Denemarken		Frankrijk		Griekenland	
	1985 (n=428)	2001 (n=419)	1985 (n=464)	2001 (n=826)	1985 (n=522)	2001 (n=535)	1985 (n=413)	2001 (n=427)	1985 (n=216)	2001 (n=343)
> 20	7.9	6.7	6.0	9.0	4.0	4.3	3.4	4.9	3.2	5.8
20 -34	35.3	46.5	22.4	46.2	33.3	52.1	28.6	44.7	34.7	28.0
35-45	53.5	42.0	69.2	42.4	59.6	40.2	64.9	48.5	59.3	57.4
45 <	3.3	4.8	2.4	2.4	3.1	3.4	3.1	1.9	2.8	8.8
Fulltime → Parttime	+10.0		+26.8		+19.1		+17.6		-4.1	
Land	Italië		Ierland		Luxemburg		Nederland		Verenigd Koninkrijk	
	1985 (n=377)	2001 (n=371)	1985 (n=348)	2001 (n=345)	1985 (n=105)	2001 (n=285)	1985 (n=363)	2001 (n=430)	1985 (n=649)	2001 (n=545)
> 20	6.6	9.4	3.7	4.6	1.9	5.3	11.0	19.1	13.4	13.8
20 -34	39.8	47.4	23.3	55.1	20.0	39.6	28.4	58.4	27.4	50.6
35-45	49.6	40.2	68.7	33.6	75.2	51.9	55.1	20.7	53.6	33.9
45 <	4.0	3.0	4.3	6.7	2.9	3.2	5.5	1.8	5.6	1.7
Fulltime → Parttime	+10.4		+32.7		+23.0		+28.0		+23.6	

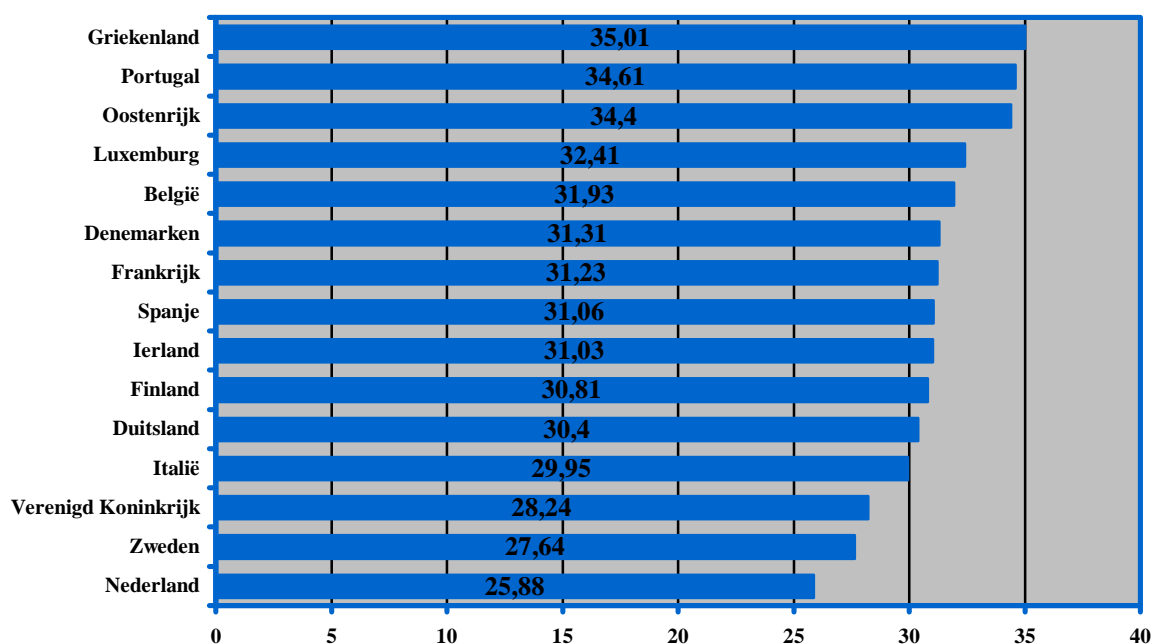
Bron: Rabier (1985) (EB 23) en Christensen (2001) (EB 56.1)

Het meest in het oog springende land van de tien is zondermeer Griekenland, omdat dit én het enige land is dat een afname van het aantal mensen dat een parttimebaan wenst registreert én met 33.8% in 2001 met stip de laagste preferentie voor parttimewerk vertoont. Een ander land dat in vergelijking met andere landen nog niet volledig overtuigd is van het heil van de parttimebaan is Luxemburg: in 1985 met 21.9% het land met de minste hang naar parttimewerk en met 44.9% in 2001 na Griekenland nog steeds het land met laagste preferentie voor minder dan 35 uur arbeid per week, hetgeen al met al overigens wel een toename van 23% inhoudt. België en Italië zijn in 1985 de landen met de hoogste preferentie voor parttimewerk, in 2001 zijn beide landen bepaald geen uitschieters meer. De grootste sprongen richting een hogere voorkeur voor parttimewerk worden gemaakt door Ierland, Nederland en

Duitsland. In 2001 is Nederland van de tien lidstaten de meest vreemde eend in de bijt: maar liefst 77.5% van de Nederlandse respondenten wenst een parttimebaan, gevolgd door het Verenigd Koninkrijk met 64.4%. Uit deze tabel is eenvoudig af te lezen dat er duidelijk aanwijsbare verschillen zijn in gewenste arbeidsduur in verschillende landen en dat deze in iets meer dan 15 jaar volledig kunnen veranderen.

Figuur 4.2 is gebaseerd op EB 56.1 waarin een open vraag is opgenomen aangaande het gewenste aantal uren. Het gemiddelde van de totale steekproef ligt op een gewenst aantal van 30.85 uur per week. Ten opzichte van dit gemiddelde bestaat enerzijds een statistisch significant verschil met Nederland, Zweden en het Verenigd Koninkrijk (significantieniveau $\alpha = 0.01$), en anderzijds met Griekenland, Portugal en Oostenrijk ($\alpha = 0.01$) en met Luxemburg en België ($\alpha = 0.05$). De hypothese dat het gewenst aantal uren in deze landen niet significant afwijkt van het gemiddelde van de totale steekproef kan met een betrouwbaarheid van (minimaal) 95% verworpen worden. Voor de 7 overige lidstaten geldt dit dus vanzelfsprekend niet.

Figuur 4.2 *Gewenst aantal arbeidsuren in 15 EU-landen*

Bron: Christensen, 2001 (EB 56.1)

In dezelfde volgorde (van boven naar beneden) als in figuur 4.2 is in figuur 4.3 aangegeven welke ingrediënten de verschillende landen als de belangrijkste drie aanmerkten (van 14 verschillende items). Opvallend zijn hier vooral de preferenties van de drie landen die in 4.2 ook significant afweken aan de onderkant: Nederland, Zweden en het Verenigd Koninkrijk. De hoge prioriteit van 'vrije tijd' (Having sufficient leisure time and the means to enjoy it) en een voorkeurindeling die eerder als 'ontspannend' dan als 'druk, druk, druk' omschreven kan worden (wellicht dat in deze landen levensvoldoening via 'social well-being' relatief goedkoper geproduceerd kan worden via 'affection' dan via 'status'?).

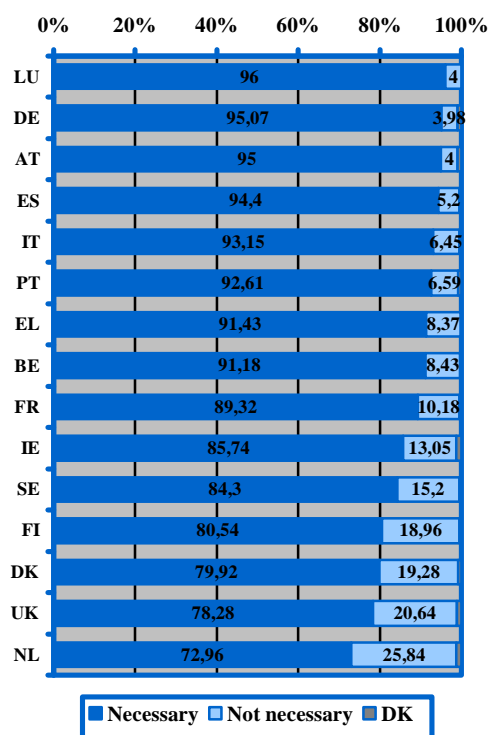
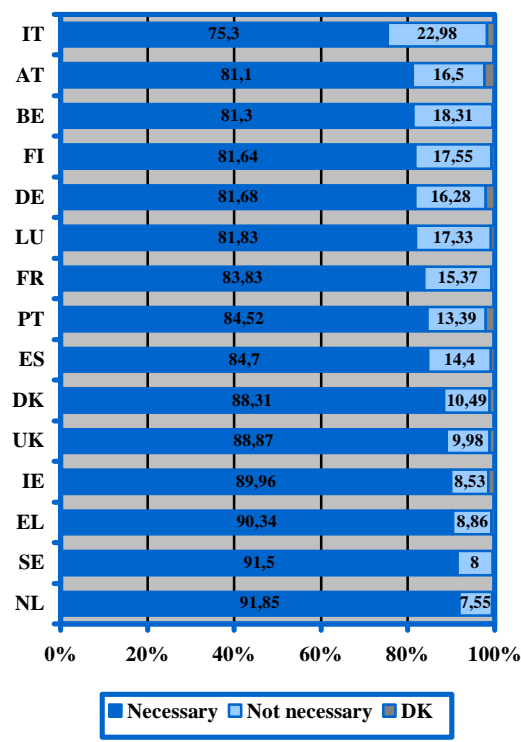
Figuur 4.3 *De belangrijkste ingrediënten voor een goed leven in 15 EU-landen*

Land	Belangrijkst	Tweede plaats	Derde plaats
Griekenland	<i>Nuttig voor anderen</i>	<i>Partner</i>	Baan
Portugal	<i>Kunnen uitgaan</i>	Baan	<i>Nuttig voor anderen</i>
Oostenrijk	Baan	<i>Accommodatie</i>	<i>Educatie</i>
Luxemburg	Baan	<i>Accommodatie</i>	<i>Educatie</i>
België	<i>Accommodatie</i>	Baan	<i>Partner</i>
Denemarken	<i>Nuttig voor anderen</i>	<i>Vrienden zien</i>	Vrije tijd
Frankrijk	<i>Accommodatie</i>	<i>Educatie</i>	<i>Kunnen uitgaan</i>
Spanje	Baan	<i>Educatie</i>	<i>Nuttig voor anderen</i>
Ierland	<i>Accommodatie</i>	<i>Kunnen uitgaan</i>	Vrije tijd
Finland	<i>Vakantie</i>	<i>Accommodatie</i>	<i>Nuttig voor anderen</i>
Duitsland	Baan	<i>Accommodatie</i>	Vrije tijd
Italië	Baan	<i>Accommodatie</i>	<i>Educatie</i>
VK	<i>Accommodatie</i>	Vrije tijd	<i>Kunnen uitgaan</i>
Zweden	Vrije tijd	<i>Vakantie</i>	<i>Kunnen uitgaan</i>
Nederland	Vrije tijd	<i>Vrienden zien</i>	<i>Nuttig voor anderen</i>

Bron: Alber & Fahey, 2004

Vraag: 'Not everybody has the same idea about what the necessities for a good life are. Please tell me if each of the following is absolutely necessary for leading a good life?'

In figuur 4.4a en 4.4b zijn de percentages gegeven van mensen die 'ja' te verstaan hebben gegeven op de vraag of ze respectievelijk de baan en vrije tijd als absoluut noodzakelijk zien. Ten eerste ten opzichte van het gemiddelde van 88.06% die 'having a good job' noodzakelijk vinden blijken Nederland, Zweden en VK dit in mindere mate te vinden en het belang van 'having sufficient leisure time and the means to enjoy it' is hoger dan het gemiddelde van 85.05%. Voor de vijf landen die een significant verschil vertoonden met een hoger gewenst aantal arbeidsuren is dit beeld precies andersom, met uitzondering van Griekenland dat, hoewel het niet tot de drie belangrijkste ingrediënten behoorde, wel een groot belang blijkt toe te kennen aan vrije tijd (alleen zijn andere aspecten kennelijk nóg belangrijker).

Figuur 4.4a *Ingrediënt: Baan, 15 EU-landen*

 Figuur 4.4b *Ingrediënt: Vrije tijd, 15 EU-landen*

Bron: Christensen, 2001 (EB 56.1)

Vraag: 'Not everybody has the same idea about what the necessities for a good life are. Please tell me if each of the following is absolutely necessary for leading a good life?'

- Having a good job (1= absolutely necessary, 2= not absolutely necessary, 3=DK)
- Having sufficient leisure time and the means to enjoy it (1= absolutely necessary, 2= not absolutely necessary, 3=DK)

In vergelijking met 1985 zijn er een aantal duidelijk zichtbare veranderingen opgetreden in preferenties aangaande arbeidsduur in verschillende landen. In 2001 laten Nederland, Zweden en het Verenigd Koninkrijk een verschil noteren dat aangeeft dat ze significant minder uren willen werken dan gemiddeld (met 99% betrouwbaarheid) met als tegenpolen Griekenland, Portugal en Oostenrijk (met 99% betrouwbaarheid) en Luxemburg en België (met 95% betrouwbaarheid) die dus significant meer uren willen werken dan gemiddeld. De vragen omtrent de noodzaak van verschillende aspecten in iemands leven geven enig inzicht in de preferentiestructuur van verschillende landen. Al met al wordt hiermee de eerste hypothese dat in sommige landen minder waarde wordt gehecht aan de productie van levensvoldoening via arbeid dan in andere landen ondersteunt.

4.2.2 *Preferentiever verschillen tussen leeftijdscategorieën?*

In de vorige subparagraaf werd getoond dat er inderdaad preferentiever verschillen ten aanzien van arbeidsduur bestaan tussen landen. Het idee dat door een verander(en)d beeld van de plaats van arbeid in iemands leven preferentiever verschillen tussen leeftijdscategorieën aanwijsbaar zijn, vormt de onderliggende gedachte van het verband dat in deze subparagraaf centraal staat. Ook in deze subparagraaf zal eerst een vergelijking worden getoond tussen de data uit 1985 en 2001 en wordt vervolgens dieper ingegaan op de data uit 2001.

Het CBS (2004) rekent tot de werkzame beroepsbevolking personen tussen de 15 en 64 jaar die ten minste 12 uur per week werken en laat deze groep veelal uiteenvallen in de leeftijdscategorieën 15 t/m 24 jaar, 25 t/m 34 jaar enzovoorts. Deze indeling is ook in het navolgende gehanteerd. In figuur 4.5 is het gewenst aantal arbeidsuren naar leeftijdscategorie uiteengezet zoals de preferenties in 1985 en 2001 geregistreerd zijn.

Figuur 4.5 *Gewenst aantal arbeidsuren naar leeftijdscategorie (verzameling van 10 EU-landen), 1985 en 2001*

Leeftijd	15-24 j.		25-34 j.		35-44 j.		45-54 j.		55-64 j.	
	1985 (n=798)	2001 (n=742)	1985 (n=1196)	2001 (n=1700)	1985 (n=923)	2001 (n=1917)	1985 (n=650)	2001 (n=1600)	1985 (n=297)	2001 (n=587)
> 20	3.38	6.87	6.77	6.35	7.80	8.61	8.15	7.50	10.77	7.33
20 -34	26.82	43.26	32.94	48.00	31.85	46.37	28.31	47.50	22.22	49.06
35-45	64.91	46.09	56.86	42.53	56.02	41.31	61.08	41.44	62.97	40.54
45 <	4.89	3.78	3.43	3.12	4.33	3.71	2.46	3.56	4.04	3.07
Fulltime → Parttime	+19.93		+14.64		+15.33		+18.54		+23.4	

Bron: Rabier (1985) (EB 23) en Christensen (2001) (EB 56.1)

In figuur 4.5 is het moeilijk om duidelijk patronen te ontwaren. In 1985 lag de top van preferentie voor parttimewerk in de categorie 25-34 jaar (39.71%). De categorieën 15-24 jaar en 55-64 jaar hechtten destijds de minste waarde aan minder dan 35 uur werk. De enige reeks die wel constant (omhoog) loopt is het percentage parttimers tussen de verschillende leeftijdscategorieën in 2001, welke als volgt verloopt: 50.13%, 54.35%, 54.98%, 55%, 56.39%. Precies tegenovergesteld dus aan de hypothese, aangezien dit inhoudt hoe hoger de leeftijd hoe hoger de preferentie voor een parttimebaan.

Wanneer vervolgens op basis van de open vraag naar gewenst aantal arbeidsuren een indeling wordt gemaakt naar leeftijdscategorie in de vijftien verschillende EU-landen (figuur 4.6) is de consistentie helemaal ver te zoeken. Het enige dat op basis van de totalen der leeftijdscategorieën gesteld kan worden is dat met een betrouwbaarheid van 95% de groep 15 tot 24 jarigen een significant hoger aantal arbeidsuren wenst dan het gemiddelde over het totaal. De overigen vertonen geen duidelijke richting en wijken niet af van het gemiddelde. Overigens zijn in de figuur enkele waarden lichtgrijs en schijn afgedrukt. Dit is gedaan aangezien de jongste en oudste leeftijdscategorie een kleine steekproefomvang hebben om ze op te splitsen naar land, waardoor het aantal observaties waarmee deze gemiddelden berekend zijn dan nogal klein worden (het aantal observaties is tussen haakjes erbij weergegeven).

Figuur 4.6 *Gewenst aantal arbeidsuren naar leeftijdscategorie in 15 EU-landen*

Land	15-24 j. (n=742)	25-34 j. (n=1700)	35-44 j. (n=1917)	45-54 j. (n=1600)	55-64 j. (n=587)	Totaal
Griekenland	34.67	36.53	33.92	34.87	40.44 (9)	35.01
Portugal	37.90	35.97	35.79	36.33	31.91(35)	34.61
Oostenrijk	35.28	33.98	35.79	33.35	32.56 (27)	34.4
Luxemburg	34.79 (19)	31.31	32.26	33.42	31.86 (29)	32.41
België	33.15	31.44	31.24	32.78	32.36 (22)	31.93
Denemarken	34.07	30.53	31.42	31.28	31.45	31.31
Frankrijk	32.89	31.14	30.67	30.49	34.91 (23)	31.23
Spanje	30.37	31.20	30.88	30.07	33.69 (35)	31.06
Ierland	30.25	31.04	31.42	30.88	31.28 (36)	31.03
Finland	29.54	31.62	30.89	30.22	31.92 (37)	30.81
Duitsland	31.48	29.25	30.75	30.86	29.68	30.4
Italië	33.08 (21)	30.13	29.83	29.23	28.97 (35)	29.95
Verenigd Koninkrijk	28.77	28.70	27.59	28.47	27.22 (37)	28.24
Zweden	25	29.13	27.11	27.51	28.86	27.64
Nederland	30.6	26.46	24.35	25.18	26.91 (33)	25.88
Totaal	31.69	30.99	30.71	30.79	30.77	30.85

Bron: Christensen, 2001 (EB 56.1)

Net zoals in de vorige sub paragraaf is ook hier gekeken naar het percentage dat bevestigend antwoord op de vraag of de baan dan wel vrije tijd noodzakelijk zijn, met de uitkomsten zoals weergegeven in figuur 4.7 (een opsplitsing hiervan naar verschillende landen is voor belang van baan en vrije tijd opgenomen in bijlage 3 in respectievelijk figuur B3.1 en B3.2).

Figuur 4.7 *Belang van baan en vrije tijd, naar leeftijdscategorie*

	15-24 j. (n=2487)	25-34 j. (n=2821)	35-44 j. (n=2898)	45-54 j. (n=2574)	55-64 j. (n=2115)	Totaal
Baan	89.87	87.38	86.23	88.73	88.65	88.06
Vrije tijd	89.14	86.99	85.40	85.20	82.74	85.05

Bron: Christensen, 2001 (EB 56.1)

Vraag: 'Not everybody has the same idea about what the necessities for a good life are. Please tell me if each of the following is absolutely necessary for leading a good life?'

- Having a good job (1= absolutely necessary, 2= not absolutely necessary, 3=DK)
- Having sufficient leisure time and the means to enjoy it (1= absolutely necessary, 2= not absolutely necessary, 3=DK)

Aan het hebben van een goede baan kent enkel de leeftijdscategorie 35 tot en met 44 jaar significant minder waarde toe (99% betrouwbaarheid). Het belang van vrije tijd vertoont wel een duidelijk patroon in de vorm van een aflopend verloop met leeftijdscategorieën: hoe ouder hoe lager de preferentie hiervoor. Hierbij kennen 15 tot en met 34 jarigen significant méér waarde toe aan vrije tijd dan het gemiddelde (99% betrouwbaarheid).

Deze gegevens leiden niet tot een eenduidig beeld betreffende de preferenties van verschillende leeftijdsgroepen voor de plaats die arbeid in zou dienen te nemen in iemands leven. De data omtrent het belang van vrije tijd zou de hypothese dat jongere werknemers minder waarde hechten aan de productie van levensvoldoening via arbeid kunnen onderschrijven, ware het niet dat:

- 1) de gegevens van 2001 toonden dat hoe hoger de leeftijd, hoe hoger de preferentie voor een parttimebaan (bij de data die 1985 vergelijkt met 2001);
- 2) de groep 15 tot en met 24 jarigen een significant *hogere* aantal arbeidsuren wenst dan het gemiddelde over het totaal (95% betrouwbaarheid);
- 3) en aan het hebben van een goede baan enkel de leeftijdscategorie 35 tot en met 44 jaar een significant lagere waarde toekent (99% betrouwbaarheid).

De eerste twee punten zijn gewoonweg contradictoir met de hypothese, de derde maakt het beeld daarbij nog onduidelijker en de in deze subparagraaf onderzochte hypothese wordt daarom verworpen.

4.2.3 *Arbeidstijden van invloed op levensvoldoening?*

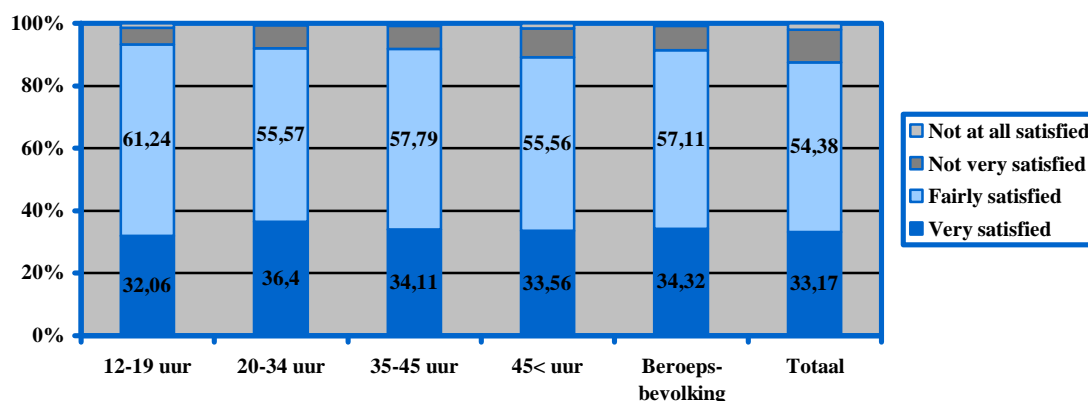
Wanneer nagedacht wordt over de invulling van de productie van levensvoldoening zijn er met het oog op de hoeveelheid arbeid een tweetal scenario's mogelijk, te weten:

- 1) Er zijn meerdere wegen te bewandelen, dus of dit nu via arbeid verloopt of via andere wegen maakt niet uit voor de mate van levensvoldoening (iedereen vult dit geheel volgens eigen preferentie in, waarbij niet een bepaalde route leidt tot een hogere levensvoldoening);
- 2) er zijn meerdere wegen te bewandelen, maar de ene weg is 'efficiënter' in gebruik dan de andere.

Welke van de twee de werkelijkheid in zich draagt is de centrale vraag in deze subparagraaf.

Op de vraag naar levensvoldoening kunnen respondenten uit vier mogelijkheden kiezen: 'not at all satisfied', 'not very satisfied', 'fairly satisfied' en 'very satisfied'. In figuur 4.8 zijn de verdelingen in antwoord hierop van de werkenden in de categorieën 12-19 uur, 20-34 uur, 35-45 uur en meer dan 45 uur weergegeven. Daarnaast is de bundeling van deze vier tezamen gegeven welke de beroepsbevolking vormen en de verdeling van alle respondenten, ongeacht of ze tot de beroepsbevolking behoren of niet.

Deze laatste twee groepen verschillen in ieder geval van elkaar: met een betrouwbaarheid van 99% kan gesteld worden dat mensen die tot de beroepsbevolking behoren een significant hogere levensvoldoening laten noteren dan de totale bevolking. Wanneer deze beroepsbevolking echter uitgesplitst wordt naar verschillende categorieën arbeidstijden dan is er géén categorie aanwijsbaar die een significant hogere levensvoldoening ervaart dan een andere. Ook wanneer de grens wordt gelegd bij 35 uur en dus de verdeling parttime-fulltime getoetst wordt, komt hieruit geen verband naar voren: parttimers hebben geen hogere levensvoldoening dat fulltimers of vice versa.

Figuur 4.8 *Levensvoldoening bij verschillende categorieën arbeidstijden*

Bron: Christensen, 2001 (EB 56.1)

De vlieger dat het aantal arbeidsuren bepalend is voor de mate van levensvoldoening lijkt dus niet op te gaan en daarmee is er geen pad aanwijsbaar dat in zijn algemeenheid efficiënter ‘produceert’ dan een ander. Hypothese 3a, *het aantal arbeidsuren is niet bepalend voor de mate van levensvoldoening*, wordt daarmee ondersteunt en 3b dat de tegenpool hiervan vormde wordt aldus verworpen.

4.2.4 *Fricctie tussen gewenste en feitelijke arbeidstijden*

Hoewel er dus geen aantoonbaar verband bestaat tussen levensvoldoening en de mate van het feitelijke aantal arbeidsuren, is het zeer wel denkbaar dat hoe groter de afwijking in dit feitelijke aantal van het gewenste aantal uren is, hoe lager de bijbehorende ervaren levensvoldoening is. Kennelijk denkt men dat een ander pad leidt tot een hogere levensvoldoening, maar door een of andere restrictie bestaat deze discrepantie in de werkelijkheid. Hoe groot is deze frictie en leidt het inderdaad daadwerkelijk tot een lagere levensvoldoening? Deze vragen vormen de kern van deze laatste subparagraaf van het empirische deel.

In navolging van formulering van frictie (F) tussen wens en werkelijkheid door Fouarge & Baaijens (2003) wordt bij de onderzochte hypothese gekeken naar: $F_i = U_i^W - U_i^F$, waarbij U_i^W het gewenste aantal arbeidsuren per week van persoon i weergeeft en U_i^F het feitelijke aantal gewerkte uren per week. Figuur 4.9 geeft voor vijftien EU-landen het gemiddelde feitelijke en gewenste aantal arbeidsuren en de frictie hiertussen, plus de verdeling betreffende individuen die minder, evenveel of juist meer zouden willen werken. De omvang van de frictie van alle EU-landen tezamen komt uit op -8.28 uur, oftewel: men zou gemiddeld 8.28 uur per week minder willen werken dan op dit moment het geval is. Deze omvang wordt bepaald door 65.29% van de respondenten die aangeven minder te willen werken. Van de respondenten zou 27.81 % hetzelfde aantal uren willen werken als nu het geval is en 6.90% zou juist méér willen werken. Dat alle landen hierin een verschillende verdeling kennen zal geen verbazing wekken en is gemakkelijk afleesbaar in de figuur. De landen die hierbij het meest in het oog springen zijn enerzijds Luxemburg met een frictie van -4.37 uur en een deel van 13.47% dat juist méér zou willen werken. Anderzijds komt bij Griekenland een frictieomvang naar voren van -10.49 uur en in Zweden een omvang van -11.64% waarbij 76.28% van de ondervraagde Zweden minder zou willen werken.

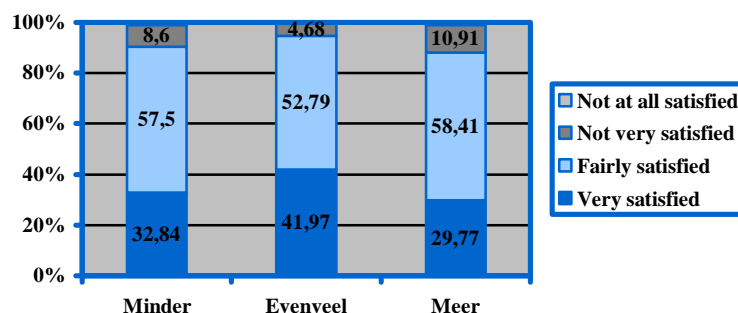
Figuur 4.9 *Feitelijk en gewenst aantal arbeidsuren en frictie hiertussen in 15 EU-landen, 2001*

	BE (n=409)	DK (n=534)	DE (n=804)	FI (n=287)	FR (n=416)	EL (n=335)	IE (n=332)	IT (n=363)
Gemiddelde totaal aantal arbeidsuren	37.95	38.65	39.67	40.03	38.03	45.24	40.45	39.65
Gemiddeld gewenst aantal arbeidsuren	31.94	31.30	30.34	32.92	31.15	34.74	31.14	30.10
Fricctie (gewenst-feitelijk)	-6.01	-7.35	-9.34	-7.11	-6.88	-10.49	-9.31	-9.55
Percentage dat minder wilt werken	64.06	62.17	70.52	64.11	67.79	65.07	62.95	73.83
Percentage dat evenveel wilt werken	27.38	33.15	22.39	26.83	25.00	28.06	31.63	20.94
Percentage dat meer wilt werken	8.56	4.68	7.09	9.06	7.21	6.87	5.42	5.23
	LU (n=282)	NL (n=423)	AT (n=402)	P (n=403)	ES (n=367)	UK (n=530)	SE (n=506)	Totaal (n=6393)
Gemiddelde totaal aantal arbeidsuren	36.69	34.73	40.50	41.53	39.21	37.79	39.29	39.22
Gemiddeld gewenst aantal arbeidsuren	32.33	26.01	34.28	34.67	31.38	28.19	27.65	30.94
Fricctie (gewenst-feitelijk)	-4.37	-8.72	-6.22	-6.87	-7.83	-9.60	-11.64	-8.28
Percentage dat minder wilt werken	53.55	63.36	50.50	61.54	67.57	65.66	76.28	65.29
Percentage dat evenveel wilt werken	32.98	31.91	43.53	34.99	22.89	24.72	18.58	27.81
Percentage dat meer wilt werken	13.47	4.73	5.97	3.47	9.54	9.62	5.14	6.90

Bron: Christensen, 2001 (EB 56.1)

Heeft deze frictie nu eigenlijk invloed op levensvoldoening? In figuur 4.10 is dit verband weergegeven voor de drie categorieën van individuen die minder, evenveel of meer willen werken. Met 99% betrouwbaarheid kan met betrekking hiertoe gesteld worden dat er een significant verband bestaat tussen ervaren frictie en levensvoldoening (opvallend is hierin overigens het hoge percentage van mensen die hun feitelijk aantal arbeidsuren niet gewijzigd zouden willen zien en daarbij een hoge levensvoldoening aangeven).

Figuur 4.10 *Levensvoldoening bij verschillende frictieomvang*

Bron: Christensen, 2001 (EB 56.1)

Uit figuur 4.9 kwam reeds naar voren dat wanneer frictie optreedt tussen wens en werkelijkheid dit veelal een wens inhoudt om minder te gaan werken (ruim 65%). In onderstaande figuur 4.11 is deze vorm van frictie nader uitgewerkt in blokken van 4 uur (een dagdeel). Wanneer de ervaren frictie groter is dan een dagdeel per week wordt een significant lagere levensvoldoening gerapporteerd dan wanneer er geen sprake is van frictie ($\alpha=0.01$); wanneer deze kleiner is dan een dagdeel is dit niet het geval.

Figuur 4.11 *Levensvoldoening bij verschillende frictieomvang (2)*

	F = 0	F = -1 t/m -4	F = -5 t/m -8	F = -9 t/m -12	F = -13 t/m -16	F < -17
Very satisfied	41.97	35.16	33.23	32.38	32.81	32.29
Fairly satisfied	52.79	58.52	57.35	57.28	56.64	57.80
Not very satisfied	4.68	5.49	8.49	9.60	9.77	8.38
Not at all satisfied	0.56	0.82	0.93	0.74	0.78	1.53

Bron: Christensen, 2001 (EB 56.1)

De laatste hypothese wordt ondersteunt: hoe dichter het gewenste en feitelijke aantal arbeidsuren elkaar benaderen, hoe hoger de bijdrage aan levensvoldoening. Voor (bijna) alle EU-landen zou dit inhouden dat wanneer het mogelijk wordt voor meer individuen om wens en werkelijkheid dichter bij elkaar te brengen, dit zou bijdragen aan levensvoldoening.

5. Conclusie

“De theorie der economische politiek zal zich in hoofdzaak moeten beperken tot een aantal betrekkelijk eenvoudige en globale preferentieschema’s, zo goed mogelijk aansluitend bij die doeleinden welke in feite voor de overheid, de samenleving of bepaalde groepen van overwegende betekenis zijn. Deze veranderen uiteraard in de loop van de geschiedenis, want ‘elke tijd heeft zijn eigen concretisering van het welvaartsdoel’.” (Hennipman, 1977, p.71/72)

Wat is het welvaartsdoel van deze tijd? Welke invulling hoort bij een ruim welvaartsbegrip? Het lijkt erop dat het materiële aspect van welvaart niet langer een substantiële bijdrage zal leveren voor (rijke) landen zoals Nederland, maar waar liggen dan wel punten ter bevordering van welvaart? Kan onderzoek naar geluk in de zin van levensvoldoening (de mate waarin iemands ‘overall’-oordeel over zijn leven als geheel positief uitvalt), zoals reeds geruime tijd bestudeerd in de Sociale Wetenschappen, een aanvulling betekenen voor de Economische Wetenschap in die zin dat het een mogelijkheid biedt om meer inzicht te krijgen in moeilijk vatbare subjectieve aspecten van welvaart? In deze scriptie is een aanvang genomen om oplossingen op dit grondgebied te ontwaren ten aanzien van arbeidsduur.

In eerste instantie is ingegaan op (verschil in) preferenties in verscheidene EU-landen. Dat preferenties inderdaad tijdgebonden zijn, blijkt uit een vergelijking van data uit 1985 met 2001: in iets meer dan 15 jaar is er (in de tien landen die destijds al deel uitmaakte van de Europese Unie) een enorme verschuiving richting voorkeur voor parttimewerk opgetreden ten koste van fulltimewerk. Anno 2001 bestaan er nog grote verschillen tussen de (inmiddels vijftien) EU-landen onderling: Nederland, Zweden en het Verenigd Koninkrijk prefereren relatief weinig arbeidsuren en hechten veel waarde aan aspecten als vrije tijd, vrienden en uitgaan, waar landen als Griekenland, Portugal en Oostenrijk als tegenpolen fungeren en de baan een meer centrale rol toekennen in hun preferentiestructuur.

Een dergelijke exercitie is ook ondernomen met een onderscheid in leeftijdscategorieën, maar in tegenstelling tot het voorgaande is hier geen eenduidig beeld te ontrafelen. Data omtrent het belang van vrije tijd in iemands leven zou de hypothese dat jongere werknemers minder waarde hechten aan de productie van levensvoldoening via arbeid kunnen onderschrijven, maar daar tegenover staat, volledig contradictoair, dat in 2001 de voorkeur voor parttimewerk *toeneemt* met leeftijdsgroep en de groep 15 tot en met 24 jarigen een hoger aantal arbeidsuren wenst dan gemiddeld. Al met al lijken preferenties eerder maatschappijgebonden dan leeftijdgebonden.

Vervolgens is getracht een verband te ontwaren tussen arbeidsduur en levensvoldoening. Parttimers ervaren geen hogere levensvoldoening dan fulltimers of vice versa. Ook een verdere opsplitsing (naar werknemers die tot 20 uur per week werken, 20 t/m 34 uur, 35 t/m 45 uur en meer dan 45 uur) leidt niet tot een pad dat in zijn algemeenheid meer ‘geluk produceert’ dan een ander. Het feitelijke aantal arbeidsuren is dus niet bepalend voor de mate van levensvoldoening.

Tenslotte is de frictie tussen gewenste en feitelijke aantal arbeidsuren en de relatie hiervan tot levensvoldoening onder de loep genomen. Hiertussen blijkt inderdaad een significant verband te bestaan: wanneer het gat tussen gewenst en feitelijk aantal arbeidsuren groter dan een dagdeel is (4 uur) per week dan drukt dit een negatieve stempel op de levensvoldoening. Voor (bijna) alle EU-

landen zou dit overigens inhouden dat door middel van wens en werkelijkheid makkelijker verenigbaar te maken hier mogelijkheden liggen ter verhoging van de levensvoldoening.

In deze scriptie heeft de relatie tussen levensvoldoening en arbeidsduur centraal gestaan en de probleemstelling hierbij luidde: *Welke vorm van feitelijke arbeidsduur, en deze ten opzichte van gewenste arbeidsduur, draagt het meest bij aan levensvoldoening voor werknemers uit verschillende leeftijdscategorieën in verschillende EU-landen?* De korte samenvatting van de bevindingen is als volgt: feitelijke arbeidsduur an sich levert geen bijdrage aan levensvoldoening, feitelijke arbeidsduur ten opzichte van gewenste arbeidsduur draagt bij indien het gat tussen beide zo klein mogelijk is (bij meer dan 4 uur per week wordt de invloed op levensvoldoening negatief) waarbij verschillende leeftijdscategorieën geen duidelijk preferentiestructuur laten zien maar verschillende EU-landen wel.

Afhankelijk van deze preferentiestructuur en hoe deze zich verhoudt tot de huidige situatie kan nagegaan worden welke beslissingen ten aanzien van (in dit geval) arbeidsduur het best bij een land passen. Daarmee blijft het terrein van een econoom, zij het dat deze zich meer toelegt op subjectieve aspecten dan deze veelal gewoon te doen is. Volgens prof.dr. Ruut Veenhoven vormen paneldatastudies sinds redelijk korte tijd een goede bron om verbanden en transformaties te analyseren, aangezien deze inmiddels gevuld zijn met voldoende jaren aan informatie (het Duitse Socio-Economic Panel (SOEP) vormt hiervan een goed voorbeeld, dat inmiddels data van de afgelopen 20 jaar bevat). Wellicht dat hiermee in de toekomst aan een helderder beeld van (veranderende) wensen, hun verhouding tot de werkelijkheid en de invloed ervan op (de ruime variant van) welvaart bijgedragen kan worden.

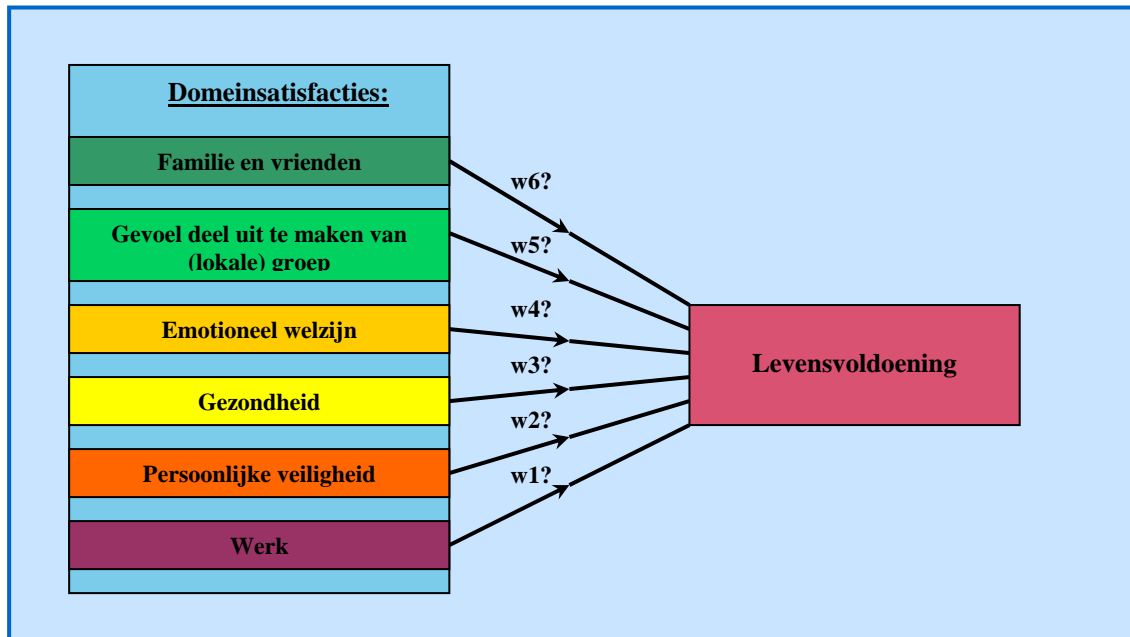
‘Naast het wetenschappelijk inzicht zullen ervaring, gezond verstand, persoonlijk oordeel, gevoel voor verhoudingen en de andere deugden, die de goede staatsman sieren, voor een doeltreffend beleid onontbeerlijk zijn, en men zal er genoeg mee moeten nemen dat ondanks alle goede wil en inspanning het theoretische optimum... een fata morgana blijft’ (Hennipman, 1977, p.72/73)

Literatuurlijst

- ◆ Alber, J. & Tony Fahey (2004), 'Perceptions of living conditions in an enlarged Europe', *Op internet (18-05-2004)*: <http://www.eurofound.eu.int/publications/files/EF03113EN.pdf>
- ◆ Bergsma, A. (2000), '*Het geluk van Ruut Veenhoven*', Uit: Geluk en Welbevinden, maatschappelijke onderwerpen jaargang 2001, nr.02, Den Haag: Biblion Uitgeverij
- ◆ Bosworth, D., Peter Dawkins & Thorsten Stromback (1996), '*The economics of the labour market*', Harlow: Pearson Education Limited.
- ◆ Bruggen, A.C. van (2001), '*Individual production of social well-being: an exploratory study*', Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen
- ◆ CBS (2002), 'De Nederlandse Economie in 2002', *Op internet (01-08-2004)*: <http://www.cbs.nl/nl/publicaties/publicaties/macro-economie/nationale-rekeningen/p-19/p-19-2002.pdf>
- ◆ CBS (2004), 'Standaarden: Begrippen', *Op internet (01-08-2004)*: <http://www.cbs.nl/nl/standaarden/begrippen/index.htm>
- ◆ Christensen, T. (2001), Eurobarometer 56.1: Social exclusion and modernization of pension schemes [computer file], Amsterdam, Steinmetz-archief (P1568)
- ◆ Deijl, F. van (1999), '*Mal land, heerlijk land*', Uit: Geluk en Welbevinden, maatschappelijke onderwerpen jaargang 2001, nr.02, Den Haag: Biblion Uitgeverij
- ◆ Delhey, J. (2004), 'Life satisfaction in an enlarged Europe', *Op internet (07-06-2004)*: <http://www.eurofound.eu.int/publications/files/EF03108EN.pdf>
- ◆ Den Breejen, M. (1997), '*Lang en gelukkig begint bij een 6,5*', Uit: Geluk en Welbevinden, maatschappelijke onderwerpen jaargang 2001, nr.02, Den Haag: Biblion Uitgeverij
- ◆ Diener, E., Eunkook M. Suh, Richard E. Lucas & Heidi L. Smith (1999), '*Subjective Well-Being: Three Decades of Progress*', *Psychological Bulletin*, Vol. 125, No.2 (1999), pp 276-302
- ◆ EOS-magazine (2000), '*Een Dow Jones van het geluk*', Uit: Geluk en Welbevinden, maatschappelijke onderwerpen jaargang 2001, nr.02, Den Haag: Biblion Uitgeverij
- ◆ Ester, P. & Henk Vinken (2000), 'FOREVER FLEXIBLE?' Verwachtingen van Nederlanders over flexibiliteit van de arbeid in de 21ste eeuw, *Op internet (18-05-2004)*: <http://www.uvt.nl/osa/producten/flex2000.pdf>
- ◆ Fahey, T., Richard Layte, Emer Smith, Christopher Whelan & Kimberly Fisher (2003), 'Quality of Life in Europe: an illustrative report', *Op internet (19-06-2004)*: <http://www.eurofound.eu.int/publications/files/EF0354EN.pdf>
- ◆ Fouarge, D. & C. Baaijens (2003), '*Veranderende arbeidstijden. Slagen werknemers er in hun voorkeuren te realiseren?*', Tilburg: OSA-publicatie, A199
- ◆ Frey, B.S. & Alois Stutzer (2002), 'What can economists learn from happiness research?', *Op internet (18-05-2004)*: http://www.wcfia.harvard.edu/conferences/socialcapital/Happiness%20Readings/Frey_Stutzer_JEL.pdf
- ◆ Hennipman, P. (1945), '*Economisch motief en economisch principe*', Amsterdam: N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij
- ◆ Hennipman, P. (1977), '*Welvaartstheorie en economische politiek*', Alphen aan den Rijn: Samsom

-
- ◆ Interinstitutionele Schrijfwijzer (2004), 'Afkortingen van landen, talen en munteenheden: Benaming en te gebruiken afkortingen', *Op internet (09-08-04)*: <http://publications.eu.int/code/nl/nl-370101.htm#fn1>
 - ◆ Oswald, A.J. (1997), '*Happiness and economic performance*', *Economic Journal*, Volume: 107, Issue: 445 (November 1997), pp: 1815-1831
 - ◆ Pindyck, R.S. & Daniel L. Rubinfeld (2001), '*Microeconomics. 5th Edition*', London: Prentice Hall International
 - ◆ Rabier, J.R. (1985), Commission of the European Communities * Brussels, Belgium, Eurobarometer 23 [computer file], Amsterdam, Steinmetz-archief (P0861)
 - ◆ Soest, M. van (2000), '*Koopkoorts: geld & geluk*', Uit: Geluk en Welbevinden, maatschappelijke onderwerpen jaargang 2001, nr.02, Den Haag: Biblion Uitgeverij
 - ◆ Veenhoven, R. (1984), '*Conditions of Happiness*', Proefschrift Rotterdam
 - ◆ Veenhoven, R. (1991), 'Top-down versus Bottom-up: Theories of subjective well-being', *Op internet (19-06-2004)*: <http://www2.eur.nl/fsw/research/veenhoven/index2.htm>
 - ◆ Veenhoven, R. (1996), 'The study of life satisfaction', *Op internet (19-06-2004)*: <http://www2.eur.nl/fsw/research/veenhoven/index2.htm>
 - ◆ Veenhoven, R. (1998), '*Vergelijken van geluk in landen*', *Sociale Wetenschappen*, vol. 42 (1998), pp 58-84
 - ◆ Veenhoven, R. & D. Timmermans (1998), '*Welvaart en geluk*', *Economisch Statistische Berichten*, vol.83 (28-8-1998), pp.628-631

- Bijlagen -

Bijlage 1Figuur B1.1 *Schematische weergave van onderverdeling van domeinsatisfacties*

Bron: Samengesteld uit Alber & Fahey (2004), Van Bruggen (2001) en Diener, Suh, Lucas & Smith (1999)

Bijlage 2

Figuur B2.1 *Omvang steekproef 1985*

Land	N (Totaal)	N (Werkzame Beroepsbevolking)
België	1016	428
Denemarken	1022	522
Duitsland	1007	464
Frankrijk	1018	413
Griekenland	1000	216
Ierland	1009	348
Italië	1127	377
Luxemburg	300	105
Nederland	985	363
Verenigd Koninkrijk	1445	649
Totaal	9929	3885

Geen aanpassingen.

Figuur B2.2 *Omvang steekproef 2001*

Land	N (Totaal)	N (Werkzame Beroepsbevolking)
België	1032	452
Denemarken	1001	537
Duitsland (opgeteld West- en Oost-Duitsland)	2009	925
Finland	997	442
Frankrijk	1002	479
Griekenland	1004	357
Ierland	996	415
Italië	992	397
Luxemburg	600	306
Nederland	1006	434
Oostenrijk	1000	441
Portugal	1001	431
Spanje	1000	363
Verenigd Koninkrijk (opgeteld Noord-Ierland en Groot-Brittannië)	1303	554
Zweden	1000	521
Totaal	15943	7054

- Aanpassingen in totaal aantal arbeidsuren:
 - In Finland: observaties 12947-13051 (300-450 uur)
 - In Frankrijk: 6781 (354 uur) en 6844 (156 uur)
 - In Griekenland: 3961 (150 uur) en 3661 (144 uur)
 - In Nederland: 9385 (160 uur)
 - In Zweden: 13950 (160 uur) en 14402 (144 uur)
- Aanpassingen in totaal aantal gewenste arbeidsuren:
 - In Spanje: 5199 (402 uur) en 6013 (201 uur)
 - In Finland: 13381 (499 uur) en 5426 (402 uur)

Bijlage 3

Figuur B3.1 *Ingrediënt: Baan, belang naar leeftijdscategorie in 15 EU-landen*

Land	15-24 j.	25-34 j.	35-44 j.	45-54 j.	55-64 j.	Totaal
Griekenland	97.33	96.99	94.65	96.27	86.82	91.43
Portugal	92.73	93.57	91.28	92.68	96.67	92.61
Oostenrijk	97.16	93.12	93.41	97.44	96.43	95.00
Luxemburg	90.24	94.29	94.40	98.96	97.80	96.00
België	92.41	91.57	90.31	92.13	89.34	91.18
Denemarken	78.99	81.76	79.55	84.49	80.67	79.92
Frankrijk	93.29	89.15	82.56	86.59	90.48	89.32
Spanje	96.67	93.10	95.60	97.74	90.84	94.40
Ierland	90.13	88.27	83.91	83.33	85.19	85.74
Finland	75.29	70.44	75.32	83.95	85.81	80.54
Duitsland	96.36	93.75	95.19	97.64	95.28	95.07
Italië	93.01	91.46	92.77	90.97	94.85	93.15
Verenigd Koninkrijk	83.70	75.30	76.17	74.75	81.48	78.28
Zweden	81.60	87.86	76.92	86.52	84.51	84.30
Nederland	83.44	70.17	68.78	68.07	73.05	72.96
Totaal	89.87	87.38	86.23	88.73	88.65	88.06

Bron: Christensen, 2001 (Eurobarometer 56.1)

Figuur B3.2 *Ingrediënt: Vrije tijd, belang naar leeftijdscategorie in 15 EU-landen*

Land	15-24 j.	25-34 j.	35-44 j.	45-54 j.	55-64 j.	Totaal
Griekenland	86.67	95.78	90.37	93.79	88.37	90.34
Portugal	84.85	90.71	88.95	83.54	79.17	84.52
Oostenrijk	88.07	80.95	79.67	83.33	78.57	81.10
Luxemburg	90.24	82.86	77.60	72.92	84.62	81.83
België	87.34	81.46	84.69	83.15	79.51	81.30
Denemarken	94.12	87.06	88.07	87.70	90.00	88.31
Frankrijk	90.24	86.32	79.49	84.15	80.95	83.83
Spanje	89.05	90.64	82.39	84.96	78.63	84.70
Ierland	93.27	88.78	90.80	91.67	88.89	89.96
Finland	90.23	79.25	82.47	82.10	81.08	81.64
Duitsland	88.64	84.52	81.52	81.42	77.67	81.68
Italië	74.13	80.90	80.72	80.56	69.85	75.30
Verenigd Koninkrijk	90.75	89.47	89.72	86.63	90.74	88.87
Zweden	94.40	94.29	92.31	90.45	88.73	91.50
Nederland	94.70	93.92	91.86	89.76	88.65	91.85
Totaal	89.14	86.99	85.40	85.20	82.74	85.05

Bron: Christensen, 2001 (Eurobarometer 56.1)